

mijnstreek

2018

NUMMER 1

THEMA

De vlabakster en het bakhoes

De weerlegging van een
hardnekkige bewering

HISTORISCH ACTUEEL

Volop aandacht voor
de geschiedenis en het
historisch erfgoed van
Parkstad

THEMA

Enkele beschouwingen
bij de 'Carte figurative' uit
1723 van het gebied tussen
de kerk van Kerkrade en de
Worm

PORTRET

Mies Förster (1915-1945)
Verpleegster in oorlogstijd

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Ooit een bijzondere
schenking voor het
Heerlense
Thermenmuseum

Omslag:

De Vlabakster (Foto: Hub Leufkens)

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards; W. Nolten;
drs. D. Smeets-Habets.

Adviseurs van de redactie:
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk.

Richtlijnen voor de auteurs:
Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 3 – 2018

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,-.
excl. porto- en verpakkingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Schrijen-Lippertz

Dubbel leven?

'Wie ook van het verleden geniet, leeft dubbel.' Dit citaat is afkomstig van de Romeinse schrijver Marcus Valerius Martialis (40-103 n.C.), die geroemd wordt om zijn epigrammen. Het inspireert mij al sinds mijn middelbare schooltijd om actief bezig te zijn met het verleden.

De redactie van *MijnStreek* probeert u als lezer het hele jaar door te laten genieten van het verleden van de Parkstadregio. Niet alleen door uiteenlopende aspecten van het verleden van onze regio die door diverse auteurs aan het papier toevertrouwd worden te publiceren, maar ook door de wijze van publicatie. Alweer twee jaar verschijnt het tijdschrift onder de huidige naam en in de nieuwe opmaak. Wij zijn content met het nieuwe uiterlijk en gezien de reacties van de abonnees zijn we niet de enigen. Als redactie hopen we dat dit nieuwe uiterlijk nog meer mensen weet over te halen van het verleden te gaan genieten.

Mocht u nog meer van het verleden willen genieten: de voorganger van *MijnStreek*, *Het Land van Herle*, is digitaal te raadplegen via www.landvanherle.nl. Alle edities vanaf november 1950 tot en met nr. 4 van 2016 zijn in pdf formaat te bekijken en te downloaden.

Bijdragen voor het tijdschrift zijn uiteraard van harte welkom. De richtlijnen voor auteurs staan op de website. U kunt deze ook aanvragen via: redactie@mijnstreekparkstad.nl.

Voor u ligt nummer 1 van het nieuwe jaar met weer een variatie aan artikelen. Het verschijnt door omstandigheden later dan u van ons gewend bent. Het tweede nummer is ondertussen ook al in de maak. De redactie hoopt dat u ook dit jaar weer geniet van het verleden van onze regio.

Diane Smeets-Habets,
redactielid

INHOUD

Thema

- 5 De vlabakster en het bakhoes
De weerlegging van een hardnekkige bewering
Lieke Boumans-Willems

Thema

- 10 Het rectoraat, later de parochie 'St. Paulus Passart-Zuid (en) de Wieër' Heerlen, een unicum in Nederland
Hans Thissen

Historisch actueel

- 15 Volop aandacht voor de geschiedenis en het historisch erfgoed van Parkstad
Roelof Braad

Thema

- 17 Enkele beschouwingen bij de 'Carte figurative' uit 1723 van het gebied tussen de kerk van Kerkrade en de Worm
Lei Heijenrath

Merkwaardig verhaal(d)

- 28 Ooit een bijzondere schenking voor het Heerlense Thermenmuseum
Roelof Braad

Portret

- 30 Mies Förster (1915-1945)
Verpleegster in oorlogstijd
Marcel Krutzen

Aangestipt

- 33 Koos Linders, Frans Gerards, Diane Smeets-Habets en Roelof Braad

Aankondiging

Deze zomer verschijnt *Varia Historia*, een boek vol historische verrassingen. Nieuwe verhalen en wetenswaardigheden over en inzichten betreffende de geschiedenis van Parkstad Limburg. Een Liber Amicorum, geschreven en bij elkaar gebracht door de 'geschiedenisvrienden' van Heerlens oud-stadshistoricus Roelof Braad.

De bijdragen beschrijven de rijke geschiedenis van de streek. Archeologie, de Romeinse periode, middeleeuwen en moderne tijd: het komt allemaal aan de orde. Ook de turbulente geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw krijgt ruime aandacht. In een boeiend caleidoscopisch overzicht trekt de geschiedenis van Parkstad Limburg, de voormalige 'Oostelijke Mijnstreek', aan het oog van de lezer voorbij.

Houdt u de website (<http://www.landvanherle.nl/>) en verdere aankondigingen in de gaten!

Een bakhuis, bakkes of bakhoes is een stenen bakoven die op ruime en veilige afstand van de woning staat. In de ovenruimte wordt vuur gestookt met behulp van *sjanse* oftewel takkenbossen. Als de vloer en muren heet genoeg zijn, worden de as en houtskoolstukken aan de kant geveegd. Vervolgens kunnen broden en vlaaien worden gebakken.

De Vlabakster. Hier rolt zij het deeg uit met een boomstammetje.
Foto: Collectie L. Boumans-Willems

De Steekproef of Bij den ouden bakoven.
Foto: Collectie L. Boumans-Willems

De vlabakster en het bakhoes

De weerlegging van een hardnekkige bewering

LIEKE BOUMANS-WILLEMS

Lieke Boumans-Willems is vormgever van dit tijdschrift en beoefenaar van genealogie, paleografie en regionale geschiedenis.

Twee historische foto's in het fotoboek *Mooi Zuid-Limburg I en II* van fotograaf Hub. Leufkens dat in 1937 verscheen, *De Vlabakster* en *De Steekproef*, worden regelmatig als illustratie gebruikt in publicaties die te maken hebben met het leven in Zuid-Limburg in vroeger jaren. De foto's zijn ook als prentbriefkaarten uitgegeven, maar met diverse andere bijschriften zoals *Limburgsche vlabakster (Hoensbroek)* en *Bij den ouden bakoven (Hoensbroek)*.

Maar wie kan nog vertellen wie de vlabakster en de vrouw bij het 'bakhoes' zijn? Volgens mondelinge overleveringen en enkele publicaties¹ zouden deze opnamen zijn gemaakt 'op Ten Esschen' in Hoensbroek, maar klopt deze bewering eigenlijk wel?

In januari van dit jaar krijgt de schrijfster van dit artikel een e-mail van iemand die op zoek is naar het antwoord op de hierboven gestelde vragen: "Kunnen jullie mij misschien met jullie kennis, vergaard bij het maken van *Hoensbroekse Historie*,² verder op weg helpen?"

Een paar digitale berichtjes verder en gecharmeerd door het in haar gestelde vertrouwen besluit zij een zoektocht te starten. Een post op meerdere facebook-pagina's levert al gauw een aantal reacties op die zeer verhelderend zijn. Twee zussen kunnen aan de hand van een trouwboekje en een foto in een oud album met zekerheid vertellen dat de vlabakster hun overgrootmoeder is en wel de grootmoeder van hun moeder, die op haar beurt weer een dochter is van het echtpaar Quaedackers-Ritzen uit Overbroek. De jongere dame bij het bakhoes zou 'tante Marie Vorage-Quaedackers, een zus van onze opa' zijn en dus een dochter van de vlabakster.

Deze informatie lijkt betrouwbaar genoeg om daarmee in de archieven te duiken, op zoek naar bewijs hiervoor en om te proberen de juiste locatie van de foto's te achterhalen en het jaar waarin ze zijn gemaakt.

Omdat iedereen twee grootmoeders heeft, komen voor de vlabakster op de foto twee vrouwen in

aanmerking: Maria Elisabeth Quaedackers-Pessers (1851-1935) en Maria Agnes Hubertina Ritzen-Jansen (1859-1938). De laatstgenoemde kan echter niet de vlabakster zijn. Zij woonde namelijk nooit in Hoensbroek, maar in Klimmen en in Hasenwald bij Kohlscheid (D). De vlabakster moet daarom Elisabeth Pessers zijn. Bovendien blijkt Elisabeth daadwerkelijk een dochter te hebben die getrouwd is met ene Vorage.³

Maria Elisabeth Pessers trouwde in 1876 met landbouwer en kuiper Jan Quaedackers. Ze woonden in een geërfd huis met stal en schuur, 'bakhoes' en aangrenzende tuin en wei.⁴ Dit lag aan het stuk Akerstraat tussen de Demstraat en de Koestraat, ongeveer ter hoogte van het huidige huisnummer 350.⁵ In december 1905 verhuist Wilhelm Vorage (1892-1953) vanuit Heerlen naar Hoensbroek en gaat wonen aan de Akerstraat⁶ bij Elisabeth Quaedackers-Pessers die inmiddels weduwe is. Daar leert hij dochter Marie beter kennen. Zo'n vijf jaar later, in april 1911, trouwt hij met haar. Het echtpaar woont in bij Elisabeth en krijgt vijf kinderen: drie meisjes en twee jongens.

Eind 1923 verhuist het gezin naar de Klinkertstraat en in april 1929 naar Ten Esschen, waar Wilhelm

De jongeman stookt de oven terwijl de dames binnen de vla's maken.

Marie Vorage-Quaedackers legt de laatste hand aan een *lödderkesvla*.

De *Vlabakster* Elisabeth Quaedackers-Pessers (Marie's moeder).

Marie geeft een vla aan de jongeman die hem zometeen in de oven zal schuiven. Dit heet inschieten en gebeurt met een *schieteer*, een houten steel met platte schep. In dit geval een dikke tak met een dakpan.

Vlaai noemt men in Zuid-Limburg *vla*. Traditioneel wordt een vla in acht stukken verdeeld en niet met mes en vork gegeten maar met de hand.

Marie heeft lang in Ten Esschen gewoond en werd daarom in de volksmond *De vlabakster van Ten Esschen* genoemd.

een half jaar eerder een huis heeft laten bouwen aan de Esschenweg naast plantenkwekerij Stokkermans.⁷ Wilhelm is ondertussen mijnwerker/stutter geworden.⁸ Marie overlijdt op 15 januari 1983. Ze is 92 jaar geworden.⁹

Ten Esschen ... of toch niet?

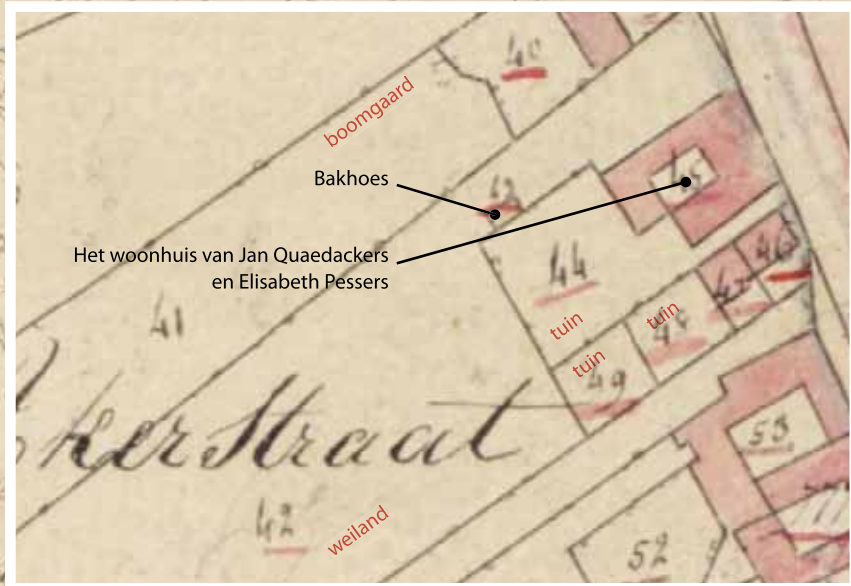
Het Limburgs Museum in Venlo is sinds een aantal jaren in het bezit van een reeks glasnegatieven van Hub. Leufkens. Hieruit zijn nog enkele foto's uit de fotosessie tevoorschijn gekomen die op dezelfde dag en plaats werden gemaakt als de twee bekende foto's. Door ook deze beeldopnamen goed te bekijken en te combineren met de informatie uit originele archiefbronnen, was het mogelijk te bepalen waar en wanneer de opnamen zijn gemaakt. Hub. Leufkens (1894-1962) vertelt in de inleiding van het fotoboek *Mooi Zuid-Limburg I en II* dat hij de hierin afgebeelde opnamen heeft gemaakt tussen 1922 en maart 1926.¹⁰ De fotobijschriften in deze uitgave zijn helaas erg summier en kloppen ook vaak niet.

Dat de foto's van de vlabakster en het bakhoes zouden zijn gemaakt 'op gen Essche' lijkt in eerste instantie logisch, want Leufkens heeft destijds verschillende foto's van Kasteel Hoensbroek gemaakt. Het ligt dan voor de hand te denken dat hij daarna is doorgelopen naar Ten Esschen. Deze landelijke plek ligt nagenoeg om de hoek van het kasteel en er stonden toen inderdaad meerdere bakhuisjes. Maar niets blijkt minder waar!

Uit het onderzoek is gebleken dat vlabakster Elisabeth sinds haar huwelijk altijd aan de Akerstraat heeft gewoond, waar ze in haar woonhuis in 1935 is overleden. Haar dochter Marie verhuisde eind 1923 naar een woning aan de Klinkertstraat, waar echter nooit een bakhoes heeft gestaan. In 1929 gaat ze weliswaar aan de Esschenweg wonen, maar toen waren de opnamen *De Vlabakster* en *De Steekproef* al gemaakt.

Bovendien laat de foto van Marie, die met een stok in haar hand staat, ook zien dat deze opname niet in Ten Esschen is gemaakt. Marie staat namelijk in de wei van haar ouderlijk huis aan de Akerstraat en kijkt uit over het lager gelegen landschap van de Dem. De bomenpartij is het Hoevender Boschken, waar nu het voetbalveld van EHC ligt.

Vlak voor het bosje loopt een straat waarlangs op bepaalde afstanden telkens twee jonge boompjes staan. Dit is de dan net aangelegde Demstraat die van de Akerstraat tot aan de Nieuwstraat loopt. Voorheen was de huidige Demstraat een voetpad dat van Overbroek naar de Akerstraat liep.¹¹ Voor de aanleg van deze straat en de daarvoor noodzakelijke verlegging van het oude voetpad heeft Marie's

De 91-jarige Marie ontmoet in augustus 1981 koningin Beatrix tijdens haar werkbezoek aan Zuid-Limburg.
Foto: Collectie R. van den Anker.

moeder Elisabeth een stuk weiland moeten verkopen aan de gemeente Hoensbroek.¹²

Aan de hand van dit alles kan worden geconcludeerd dat de fotosessie moet hebben plaatsgevonden in 1923 en dat Leufkens de opnamen niet in Ten Esschen heeft gemaakt, maar in en bij de woning van Elisabeth Quaedackers-Pessers aan de Akerstraat. Met deze verrassende ontdekking wordt een decennialang gedane bewering ontkracht.

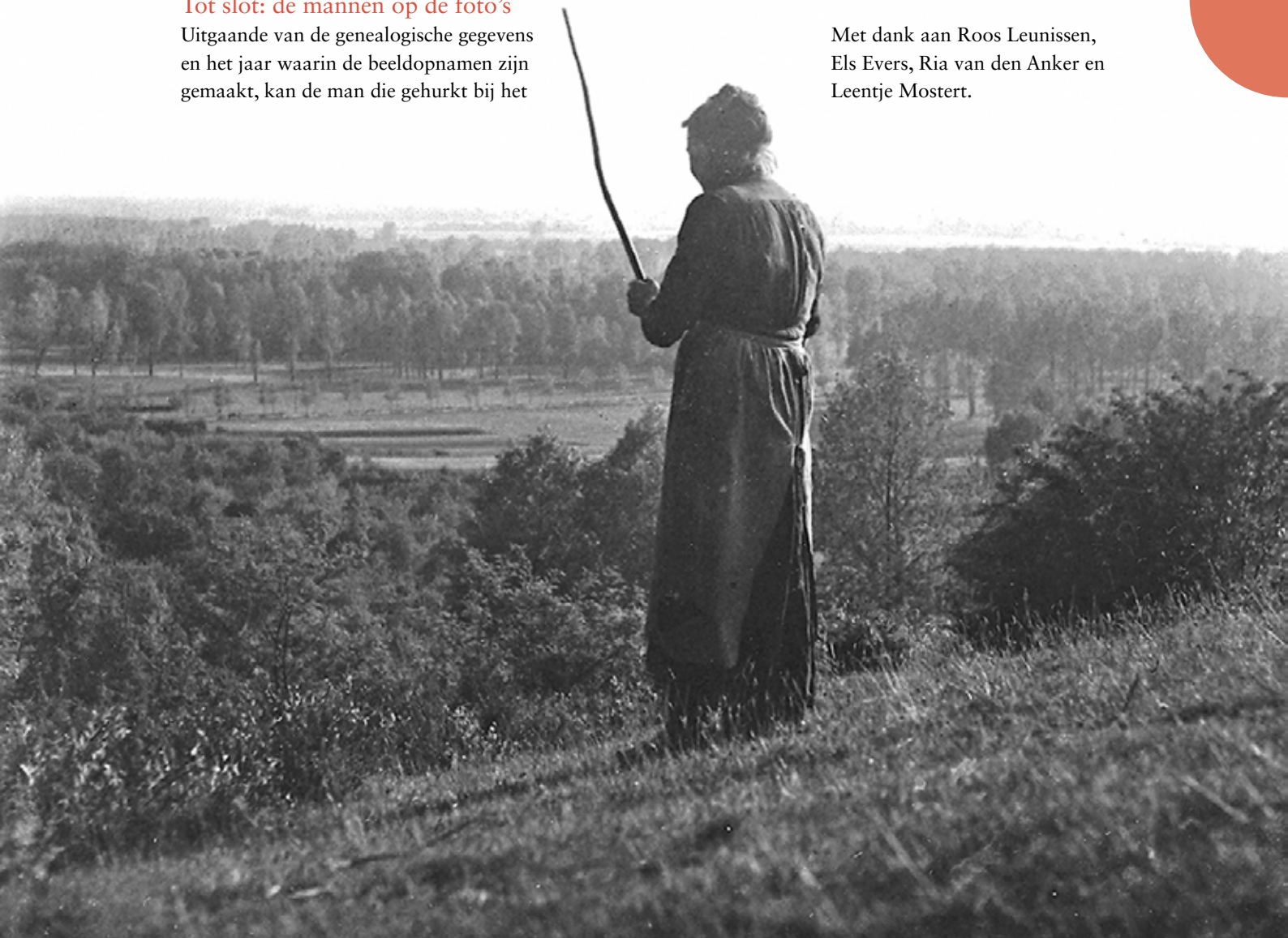
Tot slot: de mannen op de foto's

Uitgaande van de genealogische gegevens en het jaar waarin de beeldopnamen zijn gemaakt, kan de man die gehurkt bij het

bakhoes zit geen zoon zijn van de dan 33-jarige Marie. Haar oudste zoon is op dat moment immers pas zes jaar oud. De enige persoon die in aanmerking komt is haar jongste broer Jan Gerard Quaedackers die 35 jaar oud is als deze foto's worden genomen. Hij is dan nog ongetrouwd en thuiswonend.

De oudere man die naast Marie te zien is, is ofwel haar 41-jarige echtgenoot Wilhelm Vorage of haar 43-jarige ongetrouwde broer Marie Alphons Theodoor Quaedackers die altijd in het ouderlijk huis aan de Akerstraat is blijven wonen.¹³

Met dank aan Roos Leunissen, Els Evers, Ria van den Anker en Leentje Mostert.

Noten

- 1 Zie o.a. J.H. Salimans, *Oud Gebroek en de Gebruiker* [Hoensbroek 1985], nr. 116 en Han Ruyters, *Mijn-Dorp Hoensbroek* [Capelle aan de IJssel 1990], nr. 127.
- 2 Van *Hoensbroekse Historie* verschenen 20 delen en een jubileumuitgave in de periode 2013-2017.
- 3 Voor alle genealogische gegevens is gebruik gemaakt van de Doop-, Trouw- en Overlijdensregisters en de registers van de Burgerlijke Stand met huwelijksbijlagen van Hoensbroek en Heerlen.

- 4 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), minuutplan Hoensbroek Sectie B, perceelnummers 42 (weiland), 43 (bakhoes), 44 (tuin), 45 (huis, stal en schuur).
- 5 RhH, 072, inv.nr. 1261; RCE, Verzamelkaart, minuutplannen en OAT's van de kadastrale gemeente Hoensbroek, 1811-1832.
- 6 RhH, 072, inv.nr. 1291.
- 7 RhH, 072, Bouwdossiers inv.nr. 1928110.
- 8 RhH, 072, inv.nr. 1291.
- 9 Bidprentje; *Limburgs Dagblad*, 18-01-1983.
- 10 Hub. Leufkens, *Mooi Zuid-Limburg I en II*,

100 Repro's naar foto's van Hub. Leufkens [Heerlen 1937].

- 11 RhH, 072, Stukken betreffende vaststelling van straatnamen, inv.nr. 6712; 066, Dienst Gemeentewerken en -bedrijven gemeente Hoensbroek 1919-1965, inv.nr. 170.
- 12 RhH, 072, inv.nrs. 6586, 6587.
- 13 RhH, 072, inv.nr. 1290.

Foto's (tenzij anders aangegeven):
Collectie Limburgs Museum Venlo.

HANS THISSEN

Hans Thissen is archivaris en vrijwilliger van de parochies in Heerlen-Noord, belast met het inventariseren van hun archieven.

Het rectoraat, later de parochie 'St. Paulus Passart-Zuid (en) de Wieër' Heerlen, een unicum in Nederland

Grensbepaling en oprichting van het rectoraat

In 1956 kwam in Heerlen de woninggroep Passart-Zuid gereed en toekomstige uitbreidingen in dat gebied zouden niet uitblijven.¹ Het grondgebied van de kolonie viel grotendeels onder de parochie H. Cornelius te Heerlerheide. Gezien de geografische ligging, werd de zielzorg van de nieuwbouwwijk per 18 juli 1957 toevertrouwd aan de H. Josephparochie van Hoensbroek. Van 1957-1963 waren daar de kapelaans D.H. Frencen en N.H. Bischoff werkzaam. In die periode was de wijk volgens bisschop P. Moors zo gegroeid dat een bouwrektor kon worden aangesteld. Deze zou tevens alle geestelijke verzorging op zich nemen. Dit werd rector Fr.X.J. van der Meulen, op dat moment kapelaan te Heksenberg.² Als patroon van het nieuwe rectoraat werd gekozen voor de apostel Paulus, patroon van de eenheid.³

Groeiprognose en planopzet

De wijk groeide snel. Eind 1967 bestond de bevolking uit onder anderen 140 bejaarden; 320 jeugdigen tussen 14-20 jaar en 300 kleuters in de leeftijd van 4 en 5 jaar. De 'noodkerk' in een lokaal van de kleuterschool St. Paulus voldeed niet meer. Voor de jonge gezinnen moest het kerkgebouw echter meer zijn dan alleen een plaats waar de Eucharistie gevierd werd. De rector hield een enquête onder de inwoners naar de wenselijkheid van een multifunctioneel kerkcentrum. De uitkomst kwam geheel overeen met de ideeën van de rector. De parochie zou gedragen worden door de inwoners en met zijn kerkcentrumidee had de rector de spijker op zijn kop geslagen.⁶

Financiering

Het bouwplan was begroot op een half miljoen gulden, waarvan de parochie zelf fl. 50.000,- moest bijdragen. Op 1 augustus 1967 verzocht het kerkbestuur de gemeente om vaststelling van de grondprijs voor een terrein in de Wieër. Door wijziging van het uitbreidingsplan en tegenvallers wat betreft de ondergrond (er zou geheid moeten worden) namen de bouwkosten met fl. 50.000,- toe. Men verzocht de gemeente hiermee rekening te houden bij het bepalen van de grondprijs. De gemeente verlaagde de prijs tot fl. 7,50 per m². Uiteindelijk bedroeg de bouwsom fl. 475.364,29. Op de feestdag van St. Petrus en St. Paulus op 29 juni 1969 vond de eerstesteenlegging plaats. Op 28 januari 1970 was de bouw voltooid en op 22 maart, Palmzondag, vond de inzegening van het kerkcentrum plaats. Vóór de officiële opening was de kerk met Kerstmis 1969 al in gebruik genomen.

Meteen na de oplevering vertoonde het complex al mankementen, door de aannemer nog te herstellen.⁷

Ontwerp en bouw van het kerkcentrum

Het kerkcentrum was een gebouw dat uiterlijk en innerlijk in niets leek op een gangbaar kerkgebouw. Door het verschil in de terreinhoogte had de kerk twee verdiepingen. Het laagste deel was het sacrale deel met 300 zitplaatsen en een verplaatsbaar altaar. Daarachter was een 80 centimeter hoger platform, bedoeld voor het koor en voor staanplaatsen tijdens de mis. Het kerkgebouw was een zogenaamde zaalkerk, gebouwd voor 300 gelovigen.

De hoofdkerk werd voor de zaterdag- en zondagvieringen gebruikt; de dagkerk met een capaciteit van

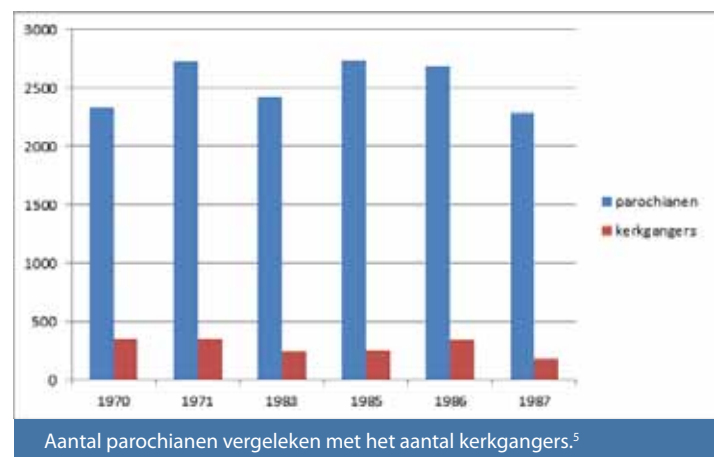

Plattegrond van het oorspronkelijk op te richten rectoraat in het nieuwe bebouwingsplan, met de ligging van het geplande kerkcomplex aan de Terhoevenderweg.

50 personen voor de andere dagen. De Credozaal werd gebruikt voor koffietafels bij gelegenheid van begrafenissen, recepties, en jubilea. De zaal was niet toegankelijk tijdens de vieringen op zondag. Het interieur van het kerkcentrum was geschikt voor 900 personen.¹⁴ Kortom, het was een huis van God én een huis van de mensen. In het complex was een bierkelder met bar en een keuken. Na de laatste mis kon hier gefruïschapt worden.¹⁵

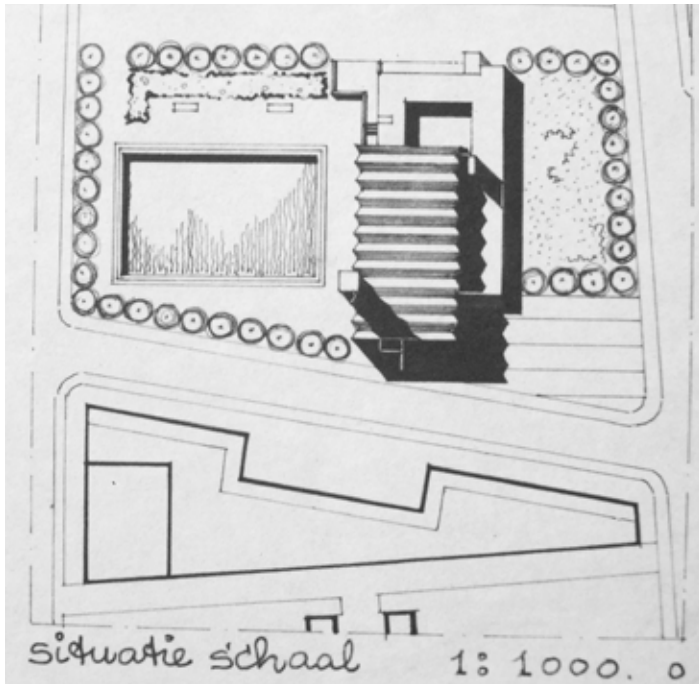
Het kerkcentrum tot aan het onttrekken aan de eredienst in 1992

In 1979 traden al mankementen aan het licht. Het betrof het dak, waarvan de herstelkosten op fl.150.000,- werden begroot. In 1981 werd de kerk aan het profaan gebruik onttrokken omdat er te veel ergernissen waren. De Credozaal was in 1983 te klein geworden. Men bleef kampen met ernstige slijtage aan het pand en haar inboedel en het onderhoud ervan zou steeds moeilijker worden.¹⁸ Het dak van de Credozaal moest eveneens vernieuwd worden. De herstelkosten werden geschat op fl. 100.000,-. De zaal was onmisbaar voor de organisatie van diverse bijeenkomsten en contacten zoals ziekdagen, vergaderingen van besturen,

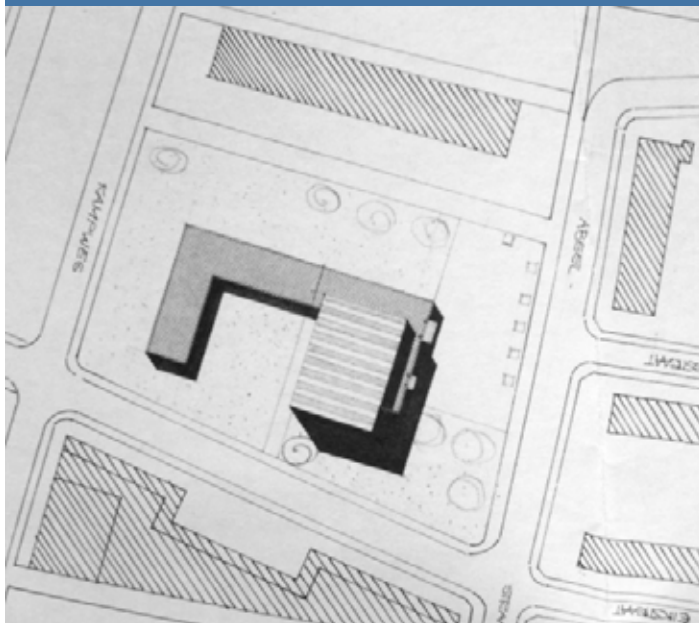

koor- en andere repetities, bijeenkomsten met nieuwe parochianen, trefpunt van parochianen na de H. Mis, met Kerstmis en bij bijzondere feesten; met andere woorden voor alle maatschappelijke activiteiten die vanuit de kerkgemeenschap opgepakt werden.¹⁹

Eind jaren tachtig wilde men de Credozaal verbouwen. Het was een onderdeel van een groots plan om de huur van de pastorie te beëindigen en een deel van de Credozaal te verbouwen tot pastorie. Het kerkbestuur was echter bang om de plannen

Schetsontwerp kerk⁸ en pastorie⁹.

Plan bouw kerk, oktober 1965.¹⁰ Links de Kampweg [Willem Barentszweg], rechts de Abeelstraat.¹¹

door te zetten, gezien het feit dat het voortbestaan van de parochie op het spel stond wegens een priestergebrek. Ook de bisschop achtte het daarom verstandiger om geen kostbare investeringen te doen. Bovendien was het de vraag of een nieuwe pastoor wel in die nieuwe pastorie wilde wonen. Bij besluit van het kerkbestuur van 14 mei 1990 werd de verbouwing stopgezet. Diaken B.J. Habets pleegde hierna in Roermond overleg en kwam met alternatieve plannen. Hij zou aan de parochie verbonden blijven en een pastoor van de buurtparochie zou tot pastoor of administrator benoemd worden. Van opheffen van de parochie was geen sprake. De

diaken zou een eenvoudig te realiseren werkruimte krijgen in de Credozaal.

Het kerkbestuur twijfelde echter aan de zin van de verbouwing, wilde alles bij het oude laten en een mogelijke aanpassing bezien als er geen pastoor meer was, aldus hun besluit in juli 1990.²⁰

De kerk bleef ook anderszins weinig bespaard.

Behalve inbraken had men last van baldadige jongeren die op het terrein naast de kerk naar de mening van de pastoor (1991) op een onbeschaamde manier aan het vrijen waren, bier dronken en tegen de muur van de parochiezaal vuurtje stookten, terwijl het terrein van de kerk vaak 'gelardeerd' was met kapotte bierflessen, etensresten en menselijke uitwerpselen. Hij verzocht de directeur van de plantsoenendienst om het struikgewas langs dat grasveld uit te dunnen.²¹

In december 1992 vonden volgens de parochie-agenda de laatste H.H. Missen in de kerk plaats en op 7 december 1992 werd de kerk buiten gebruik gesteld. In 1995 werd de kerk verkocht en gesloopt. Thans staan er woningen op het terrein.²²

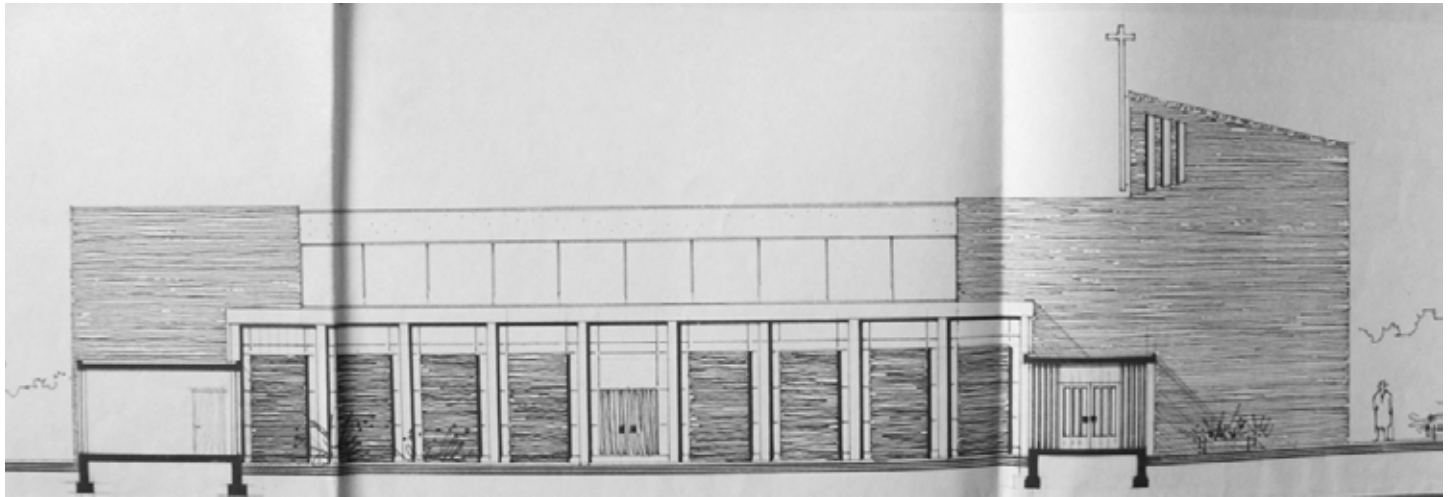
De parochie werd opgesplitst. De 'Bomenbuurt' werd toebedeeld aan de St. Josephparochie in Hoensbroek en de 'Ontdekkersbuurt' keerde terug naar de parochie H. Cornelius.²³

Kerkelijk leven

In de rectoraatsperiode functioneerde er uiteraard een kerkbestuur, maar veel is hierover niet in het archief terug te vinden. Het kerkbezoek lag rond 1970 lager dan elders in Heerlen (30% tegenover 50%).²⁴ In 1983 kwamen per weekend 200 mensen naar de kerk. Op zaterdag en zondag werden er drie missen opgedragen in de grote kerk. In de zogenaamde dagkerk kon elke dag gekerkt worden. Deze missen werden matig tot goed bezocht. De diensten werden tweemaal per maand opgeluisterd door het 'Pauluskoor' en eenmaal per maand door het jeugdkoor, 'de Paswietjes'.

Aan de kerkdiensten werd meegewerkt door een groep lectoren, acolieten en misdienaars, er waren drie koster in vrijwillig dienstverband en twee vrijwilligers zorgden voor de administratie. Nochtans stelde de pastoor vast dat de godsdienstigheid van zijn parochianen te wensen overliet. Veel mensen waren van de kerk vervreemd, maar stelden huisbezoek wel op prijs. Ondanks dat veel mensen al twintig jaar in de nieuwe parochie woonden werden, als vanouds, kerkelijke huwelijken van parochianen voor de helft in het kleine St. Janskerkje te Hoensbroek gesloten. De trek naar de St. Corneliusparochie bleek uit het feit, dat er kinderen naar het kleuter- en lager onderwijs aldaar gingen.

Toch waren er voorttrekkers van een eigen parochi-

Schets van het parochiecentrum, doorsnede.¹⁰

Ontwerp kerkcentrum, 1967. Rechts de Credozaal en hoofdingang van de kerk; naast de toren is de sacrale ruimte met het altaar geprojecteerd.¹¹

eel leven. Deze mensen probeerden in de kerk steeds meer sfeer te scheppen, ondermeer door het borduren van altaarkleden en andere initiatieven.

Gemeenschapszin

Hoe was het met de gemeenschapszin gesteld? Van de jaren 1981-1983 is een duidelijk beeld te geven. Aan een nieuwe in 1981 aan te stellen pastoor werden ondermeer de volgende eisen gesteld: hij moest een groot incassings- en doorzettingsvermogen hebben. Belangrijk was het bezoek aan zieken en eenzamen en het luisteren naar en het serieus nemen van signalen. De samenwerking met de (Paulus) school was zeer goed.

Een van de kerkelijke verenigingen was het kinderkoor 'de Paswietjes', waarvan de naam ontleend aan de wijknaam Passart-de Wieër.²⁵ Bij plechtigheden traden behalve het muziekkorps uit de eigen parochie, ook muziekkorpsen uit andere wijken op.²⁶

Kerkschatten

Hoewel het interieur én de kerk op afbeeldingen sober ogen, was de inrichting bijzonder en zelfs van historisch belang.²⁷ Zo gaf de gemeente Heerlen het tabernakel, het vooraltaar en de doopvont afkomstig uit de kapel van het voormalig ziekenhuiscomplex aan de Putgraaf, in 1969 aan de Pauluskerk in bruikleen. Vermeldenswaard is eveneens een marmeren steen afkomstig van de basiliek Sint Paulus buiten de Muren die geschonken werd door paus Paulus VI. Deze steen arriveerde na een treinreis van 16 dagen vanuit het Vaticaan in de Passart.

Rectors en pastoors

Ferdinand Xaverius Jan van der Meulen,²⁸ sinds december 1947 kapelaan te Heksenberg, werd met ingang van 18 juli 1963 benoemd als bouwrector. In Heksenberg werd de kapelaan geroemd vanwege zijn betrokkenheid bij de parochianen. Op mense-

lijk gebied toonde hij veel belangstelling voor zieken en bejaarden. Ferdinand had een voorliefde voor grote luister in de liturgie en eucharistie. Op 1 juli 1971 nam hij afscheid van de Paulusparochie en werd hij benoemd tot pastoor in de parochie Berg en Terblijt.

Van der Meulen werd opgevolgd door Henricus Hubertus Wilhelmus Evers S.M.A..²⁹ Op 16 juli 1971 werd hij benoemd en zijn installatie volgde op 29 augustus van dat jaar. Pastoor Evers werd per eind 1978 overgeplaatst naar Maasbracht, Brachterbeek, naar de parochie van het H. Hart van Jezus.³⁰

Pater W.M.J. Verberne S.J.C.³¹ volgde Evers per 1 januari 1979 op. Vanwege gezondheidsproblemen trok hij

zich in 1982 terug in huize Aerwinckel te Posterholt. Hierdoor was er op 27 september 1982, na bijna vier jaar, opnieuw een vacature ontstaan.³² Tijdens het pastoraat en de ziekte van pastoor Verberne werd de parochie gerund door assistent-paters, onder anderen pater G.P.M. van Deelen, (1981), pater Moonen, (1981) en pater C.C. Baesjou.

Op 27 november 1982 werd broeder G. van Leiden F.I.C.³⁴, benoemd tot pastoor. Hij bleef pastoor tot aan de opheffing van de parochie.³⁵

B.J. Habets was werkzaam als permanent diaken. Volgens de administratie van kardinaal Simonis van 1988-1991³⁶, doch blijkens het parochiearchief, was hij werkzaam tot in 1992.

Noten

- 1 Rijckheyt Heerlen (RhH) T-571, Inventaris van het archief van het rectoraat St. Paulus 1963-1970 (1971) nadien parochie St. Paulus (1970-1992), inv.nr. 11. Deze bijdrage is een ingekorte tekst van de inleiding van de inventaris. Deze inleiding is bij Rijckheyt te raadplegen.
- 2 RhH 571, inv.nr. 1.
- 3 RhH 571, inv.nr. 1.
- 4 RhH 571, inv.nr. 2.
- 5 Het aantal in 1970 is bepaald aan de hand van de opmerking uit 1969: "kerkbezoek steevast circa 350". Het betreft kerkgangers in het weekend, waarbij de H. Mis met het hoogste aantal bezoekers is opgenomen.
- 6 RhH 571, inv.nrs. 8, 11, 12. Dit kerkcentrumidee was vrij uniek voor Nederland. In Limburg is er nog één voorbeeld van overgebleven: de Michaëlparochie in 't Ven te Venlo.
- 7 RhH 571, inv.nr. 14.
- 8 RhH 571, inv.nr. 4.
- 9 RhH 571, inv.nr. 5.
- 10 RhH 571, inv.nr. 7.
- 11 RhH 571, inv.nr. 8.
- 12 RhH 571, inv.nr. 6.
- 13 RhH 571, inv.nr.11.
- 14 RhH 571, inv.nrs. 14, 11, 27 en *Limburgs Dagblad* 24-06-1969 en 17-03-1970.
- 15 *Limburgs Dagblad* 31-10-1968 en 23-12-1969.
- 16 *Limburgs Dagblad* 23-12-1969.
- 17 *De Nieuwe Limburger* 18-03-1970.
- 18 RhH 571, inv.nr. 45.
- 19 RhH 571, inv.nr. 54.
- 20 RhH 571, inv.nr. 64.
- 21 RhH 571, inv. nr. 65
- 22 www.kerkgebouwen-in-limburg.nl, geraadpleegd op 02-08-2016. De gegevens inzake de onttrekking aan de eredienst, verkoop en sloop bevinden zich in het archief van de parochies Heerlen Noord: parochies Christus-Koning Nieuw-Einde; St. Gerardus Majella Heksenberg en St. Antonius van Padua op de Vrank.
- 23 Mededeling administrateur dhr. Zuketto d.d. 8 juni 2016.
- 24 RhH, 571, inv.nr. 11
- 25 RhH 571, inv.nr. 198 Het koor werd in 1979 opgericht als 'St. Paulus Juniors'.
- 26 RhH 571, inv.nr. 16, 22, 28, 39.; de eigen fanfare St. Hubertus; de schutterij van Heerlerheide; fanfare St. Gabriel Nieuw Lotbroek en de muziekkorpsen Gerardus uit Heksenberg en St. Joseph uit Heerlerheide.
- 27 Tenzij anders vermeld de inv.nrs. 15, 16, 50, 66, 67, 69, 70, 73-75.
- 28 RhH, 571, inv.nr. 21, 28. Voor een geschiedenis van die parochie, zie H. Thissen, inleiding bij de inventaris RK Parochie St. Gerardus Majella te Heerlen, ca. 1930-2000 (Rijckheyt T 528); zie ook Simonis, J.G.C., Jacobs, A.P.J., Janssen, A.M.P.P, *Zielzorgers in het bisdom Roermond, 1840-2000* [Sittard 2001], p. 346.
- 29 S.M.A.: Sociëteit voor Afrikaanse Missiën.
- 30 RhH 571, inv.nr. 154; Simonis [2001] 35, 269.
- 31 C.S.J.: Congregatio Sacerdotum a Sacro Corde Jesu (Priesterorde H. Hart van Jezus) Volgens Simonis, 67, was hij in werkzaam van 1978-1982. Zijn voorletters zijn daar abusievelijk als 'V.M.J.' vermeld.
- 32 RhH 571, inv.nrs. 43;154; LD 15-01-1979.
- 33 LD 15-01-1979.
- 34 F.I.C.: Congregatio Fratrum Immaculae Conceptionis Beatae Mariae Virginis, beter bekend als de broeders van de Beyart of de broeders van Maastricht.
- 35 Simonis, 444.
- 36 Simonis, 67.

ROELOF BRAAD

Roelof Braad was tot zijn pensionering in 2016 stadshistoricus van Heerlen en is hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Volop aandacht voor de geschiedenis en het historisch erfgoed van Parkstad

Het kan niet op de laatste tijd. De regionale geschiedenis komt op veelzijdige wijze positief in het nieuws. De laatste maanden was er goed nieuws op alle fronten. Ik noem er enkele die in het oog sprongen.

Slot Schaesberg

Op 21 februari ondertekenden de Gemeente Landgraaf en Stichting Landgoed Slot Schaesberg een erfpacht- en opstalovereenkomst waarmee de 6 hectare grond en opstallen van Slot Schaesberg in Landgraaf aan de stichting worden overgedragen. Deze historische gebeurtenis is het startsein waarna bezoekers de herbouw echt gaan beleven. Doordat het kasteel nu in particuliere handen is, komen meer fondsen ter beschikking voor de financiering. Erfgoedorganisatie BOEi, als directeur-eigenaar verantwoordelijk, kan die goed gebruiken voor het project! Dat gebeurt door de locatie in te zetten als opleidingscentrum voor ambachtsslieden, met vrijwilligers en met mensen met een achterstand tot de arbeidsmarkt. "Meteen al wordt gestart met de bouw van een ambachtelijke smederij, de herbouw van de 17e eeuwse poorttoren en de ontwikkeling van een historische kinderboerderij in samenwerking met GaiaZOO", aldus projectdirecteur Aryan Klein. Van april t/m oktober is de voortgang voor het publiek te volgen. En: vrijwilligers om mee te bouwen zijn zeker welkom!

Geschiedenis op straat

De Heerlense werkgroep 'geschiedenis op straat' onder leiding van wethouder Jordy Clemens wilde ook het middeleeuwse Heerlen meer zichtbaar maken in de stad. Dit is een oude wens van Het Land van Herle, die daarover naar aanleiding van de opgravingen op het Pancratiusplein al aan het gemeentebestuur

Wethouder Ramon Lucassen (links) van de Gemeente Landgraaf en Arno Boon van Boei tekenen in Slot Schaesberg tijdens een feestelijke bijeenkomst de overdracht.

had geadviseerd. Met als basis eerdere publicaties en aantekeningen van archeologische onderzoekingen naar de vesting is met advies van bouwhistoricus André Viersen aan archeologisch illustrator Mikko Kriek de opdracht gegeven om de vesting Herle te visualiseren in een driedimensionale tekening. Dat resulteerde in een tekening die de basis was voor een bronzen maquette, die op 15 maart op het Pancratiusplein zijn plek kreeg en door de wethouder is onthuld. Het geeft de situatie weer rond 1394, na de bouw van de donjon (nu kerktoren). Uit eerdere studies blijkt dat Heerlen in de late middeleeuwen meer was dan een gewoon dorp. Goed dat daar naast Romeinen en mijnen nu enige aandacht voor is. Als straks ook nog de Gevangentoren (zetel destijds van de Heerlense hoofdschepbank en in driekwart van de 19de eeuw gemeentehuis) meer publiek toegankelijk wordt, kan iedereen nog meer het 'middeleeuws Heerlen' aanschouwen en beleven. Als vervolg hierop zou een gedegen onderzoek om te bewijzen dat Heer-

len net als Eijsden een laatmiddeleeuwse 'Minderstad' was, niet misstaan. Veel archiefbronnen wijzen in die richting.

1^e fase restauratie Heerlense Thermen gereed

De overdekt te bezichtigen basis van de Heerlense Romeinse thermen kende sinds de openlegging in 1977 behoorlijk wat verval. Grauw en stoffig was het de laatste jaren. Maar nu na de oplevering op 2 maart j.l. van de eerste fase van de restauratie ken je het badhuis bijna niet meer terug! Met origineel gefabriceerde mortel, stenen en dakpannen zoals die gebruikt werden in de Romeinse tijd is een enorme klus geklaard. De thermen zijn teruggebracht naar ongeveer de toestand waarin deze in 1940 zijn opgegraven. Archeologen en restauratie-specialisten werkten perfect samen om tot het huidige aanzien te komen. De mensen van Restaura en Laudy hebben met liefde en passie een mooi resultaat gerealiseerd. Dus als u al enkele jaren het Thermenmuseum niet meer heeft bezocht: het is de moeite waard het weer eens te bezoeken! Er is heel wat veranderd. Een bezoekje dat om herhaling gaat vragen, want in de komende maanden wil men nog enkele plekken reconstrueren en ook een looproute gaan vormgeven heel dicht bij het badhuis.

En verder...

Op 15 maart werd in de voormalige fietstunnel aan de Willemstraat 'Bovengronds' gepresenteerd. Het wordt een vervolg op het Jaar van de Mijnen M2015 en wordt een festival dat vanaf 24 augustus 'De zomer na de mijnen' (zoals de eerdere werktitel van het project) gaat presenteren.

Al eerder was bekend dat in de voormalige bibliotheek aan het Raadhuisplein het provinciaal archeologisch centrum Limburg gevestigd gaat worden, maar er was nog geen naam voor dit centrum waar ook bezoekers restauratieprojecten kunnen volgen. Die is er sinds 16 maart wel. Bij de onthulling van het vijfde Via Belgica bankje op het Raadhuisplein door wethouder Jordy Clemens, is ook het nieuwe archeologisch depot waar het bankje voor staat, omgedoopt tot 'DE VONDST - Centrum voor archeologie in Limburg'.

Verder is op 28 februari door het college van Burgemeester en Wethouders de opdracht gegeven aan Bureau Happel Cornelisse Verhoeven Architecten BV uit Rotterdam voor het vervaardigen van het definitieve ontwerp van de nieuwe archiefbewaarkaats van Rijkshy in de Christus Koningkerk in Heerlerheide. Daarnaast komt het AEZELproject eind dit jaar eindelijk online. Honderden vrijwilligers werkten en

De bronzen maquette die op het Pancratiusplein prijkt.

Symbolisch werd de laatste steen van de restauratiefase gelegd door Hubert Mackus, gedeputeerde Provincie Limburg, Jordy Clemens, wethouder gemeente Heerlen en Rob Smouter, Rijksdienst voor het cultureel Erfgoed.

Jordy Clemens onthult de Via Belgica-bank.

werken aan de realisatie ervan. Het Limburgse Aezel (Archief voor erfgoed van Zuid-Nederlandse eigendommen en leefgemeenschappen) is een enorme databank waarin van diverse plaatsen verbanden tussen historische foto's, kadastrale informatie en familiegegevens zijn op te zoeken en zelfs te visualiseren. Op termijn zou met een druk op de knop zichtbaar moeten worden wat de historie van een plek is en of er spullen van archeologische waarde in de grond kunnen zitten. Een makelaar zou via Aezel snel een bijzondere historie van een te verkopen pand kunnen inzien.

LEI HEIJENRATH

Lei Heijenrath studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en was werkzaam in het voortgezet en hoger onderwijs. Hij is voorzitter van de Stichting Fontes Rodenses en publiceert over de regionale geschiedenis.

Enkele beschouwingen bij de 'Carte figurative' uit 1723 van het gebied tussen de kerk van Kerkrade en de Worm

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevindt zich een kaart van het gebied tussen de kerk van Kerkrade en de Worm.¹ Alhoewel de kaart al eerder op (zeer) verkleinde schaal gedeeltelijk gepubliceerd is, is zij niet geanalyseerd of beschreven.² En dat doet geen recht aan haar belang. Ze is in 1723 vervaardigd door twee landmeters Anton en Cornelius Dors, waarschijnlijk vader en zoon, op verzoek van het stadsbestuur van 's-Hertogenrode. Daartoe hebben zij een 'oculaire inspectie' uitgevoerd. Aanleiding tot het vervaardigen van de kaart is een conflict tussen de abdij Kloosterrode en het stadsbestuur over het verleggen van de afvoer van het regenwater in de openbare ruimte. Het stadsbestuur betichtte de abdij van onrechtmatigheid. De kaart is bedoeld om inzicht te bieden in de lokale situatie in relatie tot de klacht. Dat geeft meteen ook de beperking van de kaart aan: het is geen volledige plattegrond. Desondanks krijgen we een goed beeld van het gebied tussen de St. Lambertuskerk en de Worm.

Omdat beide landmeters niet uit de eigen schepenbank afkomstig zijn – de een werkzaam in Alsdorf en het Land van Gulik, de ander uitsluitend in het Land van Gulik en Bergh – werd hun objectiviteit gewaarborgd geacht. Dat heeft nu voor ons de prettige bijkomstigheid dat ze objectief te werk zijn gegaan. Hun nauwgezetheid blijkt niet alleen uit de tekening van de (grotere) gebouwen en de gedetailleerde weergave van de bebouwing in het stadje 's-Hertogenrode, maar ook uit de met heggen omzoomde percelen.

Blijkbaar wilden ze met een nauwkeurige tekening van het omwalde en met drie poorten voorziene

'stedeken' de opdrachtgevers gerieven. Een vergelijking met de 16de-eeuwse kaart van 's-Hertogenrode van Jacob van Deventer, de schets van het centrum van het stadje uit 1766³ en de enkele jaren later verschenen kabinetskaart van Ferraris zou een mooie bijdrage aan de 18de-eeuwse bewoningsgeschiedenis van dat 'stedeken' kunnen opleveren.

Over landmeters in het algemeen kan medegedeeld worden, dat het vak vaak overging van (groot)vader op (klein)zoon; er zijn in Limburg hele geslachten van landmeters bekend. Zij waren uitstekend op de hoogte van lokale situaties en hun aantekeningen vormen een graag benutte bron voor onder andere naamkundige overlevering. Op hun kaarten en in de door hen aangelegde bunderboeken bezigden ze zeer authentieke veldnamen. De benoeming door de hoogste overheid gaf status aan hun functie. We zien hen dan ook optreden voor werkzaamheden die nu deels tot het notariaat behoren.

Om een gedetailleerd beeld te krijgen van de kaart wordt ze hier in tien segmenten weergegeven:

A B C D E
F G H I J

De rechter kaarthelft laat onder meer een goed beeld van het wegennet in de richting van de Worm zien waarbij veel historische gegevens over 's-Hertogenrode aan de orde zijn. De tekening van het omwalde stadje verdient bijzondere aandacht. Over de breedte van de kaart bevindt zich aan de voet ervan een legenda. De tekst hiervan is als bijlage bij dit artikel opgenomen.

Tekst op Carte figurative 1723

Legenda

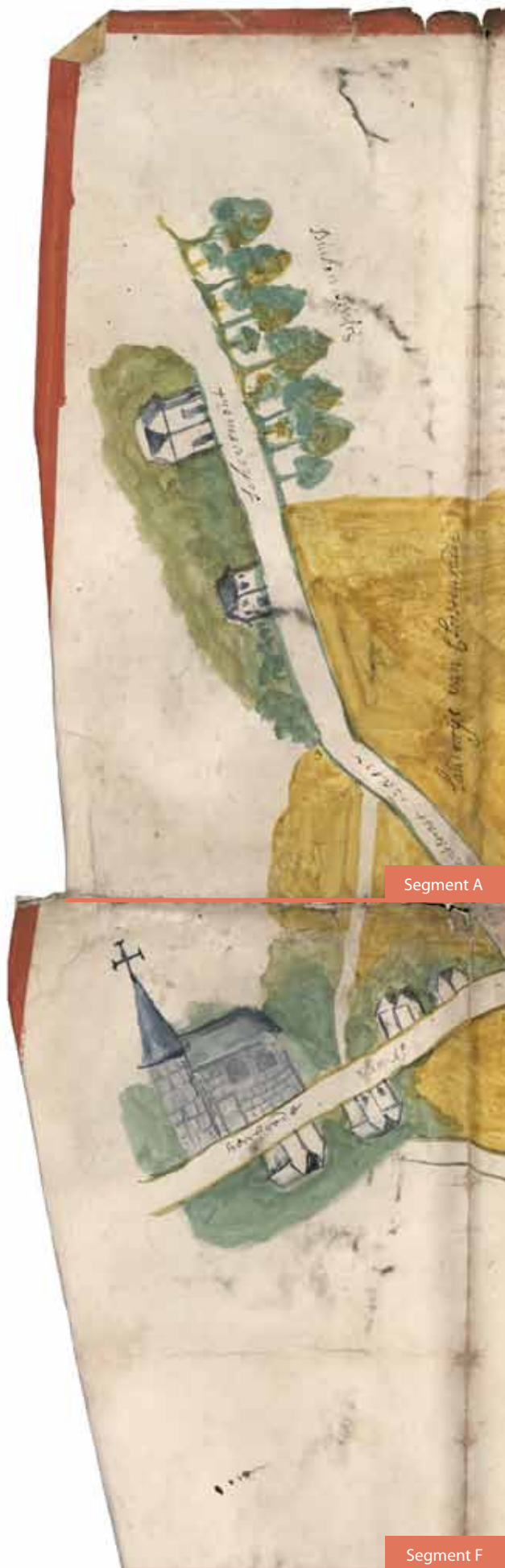
Den ondergeschreven Anton Dors geswor(en) Lantmeetere der vrijheidicheyt Aelstorff onder Brabant ressorterende respective ende van die Ammanie van Geilenkercke Lande van Gulijck in die vrijheyt van Hundshoeven onder dieselve Ammanie gelegen residerende, ende Cornelius Dors gesworen ende geadmitteerden Lantmeetere van die Hertoghdommen van Gulijck ende Bergh in den dorpe van Brachelen ammanie van Hinsbergh Lande van Gulijck voorss. resideerende verclaeren ende beoirconden mitsdesen Dat wij tesaemen ons ter requisitie van sr. Jo(hann)es LaHaije Borgemeester ende van die andere Regeerders der stat ende vrijheijt van s'Hertogenrode op den 25. ende 26. februarii lestleeden ende op den 1(st)en van desen maandt ende loopende jaare getransporteert hebben binnen dieselve vrijheijt van s'Hertogenrode ende aldaer genaue oculaire inspectie genomen van die respective weegh te weeten van den alsoo genoemden Breydenweegh, item die Lantstraete aeffcoomende van Kirckrode ende die Hartogenroder grachte, soo als van die daerop aenschietende goederen ende van de waetercours in dieselve weegen aldaer tot op den Cruytsweeghe sigh vergaederende. Door den Hooghwerdigen heere praelaat der abdije van Closterrode teghens dieselve Borgemeestere ende regeerders van s'Hertogenrode teghens het oud hercoomen gelijk wij verstaen gecontroleert wordende. Naer welcke genomene oculaire inspectie hebben wij ter requisitie als boven naer dyen alvorens alles naer die oprechte geometrie afgesien hebben: hierover geformeert dese carte figurative in welke **Litt. A:** designeert die plaetse ende hooghde in die Lantstraete aeffcoomende van Kirckrode alwaer het waeter bij regen ende sneuw aenvanght aeftecomen ende aefteloopen.

Litt. B: is wederom eene Hooghde aen (den) pael in den Breydenweeg gelegen alwaer oyck het waeter van daer aenvanght aefteloopen tot aen den weeg loopende vandaer tusschen die Closterroder Gaeshuys weide ende Nunhoever Driesch ende die Hertogenroder gracht formeerende dese beyde weegen aldaer die Cruytsstraete. **Litt. C:** geteeckent. **Litt. D:** is die plaetse ende slaecke in den Nunhoever Driesch door die welcke hetselve waeter aefgecoomen sijnde uyt die Kirckroder Lantstraete

ende den voorss. Breydenweeg door denselven Nunhoever Driesch. **Litt. E:** designeert die plaetse door die welcke ende door den gront van het Coonincx Bousche dit waeter sijnen cours voirders vervolgt heefft tot die plaetse **Litt. F:** geteeckent over die alsoo genoemde Bousch Bempden geteeckent **Litt. G:** tot in die Eselsgaesse geteeckent **Litt. H:** ende van daer tot in die oude Worm geteeckent **Litt. I:** ende voirts tot in het Rivier die Worm geteeckent. **Litt. K:** **Litt. L:** designeert den aenvangh ende het eijnde van den Breydenweeg. **Litt. M:** is die plaetse alwaer die Regeerders van s'Hertogenrode altoes gelicht hebben en alnoch lichten het weeggelt van al kar ende peerden in den selven Breydenweeg passeerende. **Litt. N:** is die plaetse ende het begin van den weeg gaende tusschen den Nunhoever Driesch ende gaesthuys weyde alwaer die van Closterrode die opsteuwinge gemaect ende gehooght hebben om het waeter aefcoomende uyt den voorss. Breydenweeg ende die Lantstraete van Kirckrode aldaer aef te keeren ende aeftedwingen door die Hartogenroder grachte die welcke geteeckent is **Litt. O:** **Litt. P:** is die plaetse het huys ende die gardens met den voetpaet gaende naer die Aeffden over die steige(r) liggende op die Worm aldaer door welcke plaetse het waeter nu gedwongen wordt door die Hartogenroder grachte sijnen aefloop te neemen aen welke Hartogenroder grachte ende die plaetse huys ende gardens door die grotheyt ende tempestuositeyt van 't waeter grooten schaden somtijts veroirsaeckt wordt ende dieselve Hertogenroder gracht (im)practicabel wordt. **Litt. Q:** is die plaetse alwaer voor desen gestaen heefft eenen steigele voor alle passanten om over den Nunhoever Driesch den voetpaet aldaer gegaen hebbende naer Closterrode ende elders te passeeren. **Litt. R:** is die questieuse plaetse alwaer die domestiquen van Closterrode gearresteert sijn worden.

T(er) oirconde van die waerheyt hebben wij dese Carte figuratif ende die designatie derselver daerop wij ons refereren soo ende gelijk wij geïnformeert sijn worden eyghenhandigh onderteekent binnen s'Hertogenrode desen vierden martii 1723.

Anton Dors gesworen Landtmeßer Cornelius Dors gesworen landtmeßer

De 'Carte figurative' in detail

Beginnen we bij segment A. In dit kaartdeel zien we een (brede) weg die wordt aangeduid als 'Lantstraet naer Chevemont'. Rechts van de weg staat de aanduiding Buckenbusch. Bij deze aanduiding vinden we een aantal bomen getekend ter illustratie. Tegenover de bomen, aan de andere kant van de weg, is een groot gebouw getekend en iets lager op de kaart een (gewone) woning.⁴ Onderaan dit kaartfragment loopt een weggetje (voetpad?) naar de kerk. Rechts van de weg, in het gekleurde deel van de kaart, staan de 'Landerijen van Cloostenraede' vermeld.

Bekijken we vervolgens segment F. Dit wordt gedomineerd door de afbeelding van de St. Lambertuskerk. De grote vakken waarmee kerktoeren en kerk getekend zijn, lijken niet van natuursteen te zijn, in tegenstelling tot de tekening van de kerk van Afdon en Kloosterrode. Maar we zijn goed geïnformeerd over de bouwwijze. Bij de afbraak en herbouw in 1841/1842 heette het: "Die aus Kohlensandstein errichteten alten Mauern und Pfeiler waren so solide daß die Niederlegung nur mit Sprengpulver tunlich war"⁵ Het uiterlijk van de kerk zou bepaald zijn door wat pastoor Delcheur in 1721 schrijft: "de thorn ende die gehele muhren van onse Kercke [sijn] door den muhrer Joannes Sistemig ...van buyten ingesmert".⁶ Om het pleisterwerk te verstevigen en te laten dragen heeft Sistemig de natuursteen met balkjes en kalkpleisterwerk aan het oog onttrokken. Vandaar die grote vakken van het exterieur van de kerk.

De ingang van de kerk is aan de zuidkant, waar zich ook twee grote ramen bevinden. Het schip bestaat uit één ruimte. We zien dat de kerktoeren aan de kant van het Ansteldal staat. Pas bij de nieuwbouw in 1843 kwam hij achter het altaar, zijn huidige plek, te staan.⁷

Uit de bewaarde parochieregisters van de St. Lambertusparochie weten we dat in de parochie in 1712 aan 1258 personen de paascommunie werd uitgereikt. Dat zal bij benadering ook het aantal inwoners zijn geweest. Voor dit aantal parochianen zal de kerk erg krap zijn geweest: pastoor Delcheur geeft de schepenbank dan ook in overweging "off men niet en soude connen in deselve kercke wat meer plaets te vinden, mits oepende den boogh onder den kerckthorn...".⁸ Ook dat duidt erop, dat de toren aan de westzijde stond.

Aan de voet van de kerk lezen we op de kaart het woord Kerckrode. De kerk ligt aan een weg die in segment G als Lantstraet staat vermeld en naar de bovenste stadspoort van 's-Hertogenrode loopt. Zie segment D/E. Tegenover de kerk staan enkele huizen net als aan de zijde van de kerk. Opvallend is dat de

bebouwing in de nabijheid van de kerk minimaal is. In de rechterbovenhoek van het kaartsegment zien we een kruising: de van 'Chevemont' komende 'Lantstraet' – verderop heet ze 'Bleijer Lantstraet' (segment G) – met de 'Lantstraet' naar 's-Hertogenrode.

In kaartsegment B vinden we aan de voet de 'Landerijen der pastorijs van Kirckrode'. Vanaf de 'Lantstraet' loopt een 'voetpaet naer Closterrode gaende'. Boven dit voetpad liggen de 'gaesthuys landerijen van Closterrode'. Deze naam verwijst naar een van de twee reeds in de Annales Rodenses vermelde gasthuizen van Kloosterrode. Omdat in kaartsegment G eveneens sprake is van 'gaesthuys landerijen van Closterrode' zal dit gasthuis gelegen hebben vlakbij de kruising van de 'Breydenweeg' met de 'Lantstraet'.⁹ Het betrof het middeleeuwse armengasthuis, in de Annales Rodenses 'hospitale pauperum' genoemd, gelegen boven de bron die de kloosterbrouwerij van water voorzag.¹⁰ Op de kaart is echter niets meer te vinden van (overblijfselen van) een gasthuis. Boven de landerijen van het gasthuis loopt nog een 'voetpaet van Kerckrode comende' naar Kloosterrode.

Segment B

Segment G

Segment C

Segment H

In kaartsegment G zien we vanaf de kruising, aangeduid met nr. 5, de 'Bleijer Lantstraet' en parallel daaraan de 'Gulpen ofte Nullander weeg'. Beide kruisen aan de voet de 'weeg naer Kirckrode gaende'. Rechts van de 'Gulpen ofte Nullander weeg' liggen de 'Landerijen van particulieren'. Ter hoogte van de aftakking van de 'Gulpen ofte Nullander weeg' van de 'Lantstraet' lezen we in de laatste de letter A. Blijkens de legenda is dit de plaats waar het water bij regen en sneeuw begint af te stromen in de richting van 's-Hertogenrode.

In kaartsegment C valt het oog meteen op de afbeelding van Kloosterrode. We zien dat het eigenlijke abdijcomplex toegankelijk is via een voorbouw met grote poort. Links van die voorbouw bevindt zich een markante toren. De landmeter heeft duidelijk oog gehad voor de architectuur van het gebouwencomplex: de situering van de torens van het hoofdgebouw is zoals we die nu nog steeds kennen. Dat geldt overigens niet voor de juiste situering van het getekende complex: het is niet op, maar nabij de plek waar het is getekend.

Vanaf de abdij loopt een weg op de tekening naar beneden, omschreven als de 'weeg tusschen Nunschoever Driesch ende gaesthuys weyde'. De 'Nunschoever Driesch' ligt rechts van deze weg, de 'gaesthuys weyde' links. Nunshoven was een boerderij gelegen tussen Kohlberg en de Worm.¹¹ Boven het eerste woord van de aanduiding 'weeg naer den Beckenbergh gaende' ontwaren we in het weiland het woord 'fontaine'. Deze springbron ligt in de 'weyde van Closterrode'. Van de genoemde bron is ook sprake in de Annales Rodenses. Zij leverde het water voor de brouwerij van de abdij. Boven deze bron was een hoeve gebouwd en op de erbij behorende grond lag een gastenhuis van de abdij. Ze biedt ons nu de mogelijkheid de verhoudingen op de kaart wat nauwkeuriger aan te geven. Kennelijk gaat het om de bron die de huidige bovenste vijver voedt. Die bron moeten we zoeken in het weiland links van de huidige oprijlaan.¹² Rechts van de 'fontaine' loopt een 'weeg naer baelbruggen ende elders door den Closterroder Bousch'. Vanuit de 'fontaine' is een waterloop aangegeven die uitmondt in de 'Schinckelsweijer'. Voorbij de 'Schinckelsweijer' mondt hij uit in de 'Eselsgaesse'. Dit toponiem zegt ons dat dit pad aan de voet van de helling leidde langs de stadswal.¹³ Horizontaal onder het woord 'Closterrode' loopt een 'weeg naar den Beckenbergh gaende' ofte door die haen naer s'Hertogenrode' (voor deze laatste bewoordingen zie kaartblad D).¹⁴ In de huidige tijd begint deze weg bij de aanvang van de oprijlaan en laat Rolduc links liggen. Hij heet nu Graaf Saffenburgweg en buigt ter hoogte van de aula van Rolduc

steil omlaag af naar rechts richting Marienstraße. Parallel aan deze weg loopt de 'Slacke', een eveneens naar beneden lopende (vandaar de naam) door het regenwater uitgesleten geul.

Rechts van de 'Slacke' lezen we 'Coonincklijke Bouschen', een zeer opmerkelijke aanduiding. Een koninklijk bos langs de 'Hartogenroder Grachte'! In de legenda (zie de bijlage) vermeld als 'Coonincx Bousche'. Hier hebben we zeer waarschijnlijk te maken met een historisch interessant gegeven.

Het ligt niet voor de hand kroongoeieren in deze omgeving aan te treffen anders dan vanuit een grijs verleden. We merkten al eerder op, dat de beëdigde landmeters niet alleen zorgvuldig te werk gingen bij het tekenen, maar dat zij ook schatbewaarders blijken van oude toponiemen. En alles wijst erop, dat we hier met een zeer oud toponiem te maken hebben. Wat kan de verklaring zijn?

Daarvoor moeten we een aspect van het koningschap in de volle Middeleeuwen bespreken. Naast het oppereigendom over de grond had de koning namelijk het beschikkingsrecht over woeste gronden en wateren.¹⁵ Sedert de Karolingische periode maakte onze regio deel uit van de Maasgouw. In deze Maasgouw was Aken de voornaamste stad. De oostelijke begrenzing van de gouw werd gevormd door de Worm en de Geul vormde de zuidelijke grens.¹⁶ De hele Maasgouw was een kroondomein.¹⁷ Als deze verklaring hier van toepassing is, betekent dit dat er sprake was van een oud kroondomein op het plateau van Kerkrade en dat we de naam van dit bos als een relict kunnen beschouwen van een oorspronkelijk koninklijk rechtsbeginsel. Dat zou dan weer een belangrijke aanwijzing zijn m.b.t. de ontwikkelingsgeschiedenis van Kerkrade vanuit het Akense.

Aan de voet van het kaartfragment bij de kruising staan de letters C, N, Q en R. In de legenda lezen we, dat C staat voor 'Cruytsstraete'. 'Litt. N: is die plaetse ende het begin van den weeg gaende tusschen den Nunhoever Driesch ende gaesthuys weyde daer die van Closterrode die opstauwinge gemaect ende gehooght hebben om het waeter aefcoomende uyt den voorss. Breydenweeg ende die Lantstraete van Kirckrode aldaer aef te keeren ten ende aeftedwingen door die Hartogenroder grachte die welcke geteeckent is Litt. O:.'

Bij Q stond vroeger een stegel die toegang bood om over de Nunshoever Driesch naar Kloosterrode te gaan. Bij R staan we bij de casus belli: "die questieuse plaetse daer die domestiquen [werklui, LH] van Closterrode gearresteert sijn worden".

In de huidige omstandigheden spreken we van een plaats delict, die we moeten situeren op het Kanunnik Ernstpad richting Nieuwstraat aan het einde van het perceel van Hoveniersbedrijf Lempers.

Die questieuse plaetse

Richten we onze aandacht nu op kaartfragment H. Van beneden naar boven loopt 'den Breyden weeg naer Closterrode gaende'. Midden in de weg staat de letter B. In de legenda lezen we bij deze letter dat 'het waeter van daer aenvanght wegteloopen tot aenden weeg loopende daer tusschen die Closterroder Gaeshuys weide ende Nunhoever Driesch ende die Hertogenroder gracht...'. Rechts van deze weg liggen 'Landerije ende weyden van particulieren'. Aan de voet van de tekening op dit kaartfragment staan de letters L en M. De L staat voor het begin en het einde van de 'brede weg', de letter M onthult het volgende: 'die plaetse alwaer die Regeerders van s'Hertogenrode altoes gelicht hebben en alsnoch lichten het weeggelt van al kar ende peerden in den selven Breydenweeg passeerende'. De plaats dus waar de tol geheven werd. De landmeter heeft bij de vijfspiong ook de St. Wendelinus Kapel getekend. Naar links loopt de 'weeg naar Kirckrode gaende', naar rechts 'den weeg opcoemende van s'Hertogenrode naer Aacken'. De naar rechts omhooglopende diagonaal is de 'duyster grachte'.

Vervolgen we onze 'oculaire inspectie' dan komen we bij kaartfragment D. In de rechterbovenhoek vinden we de 'Baeltsbrugger meulen' vermeld en getekend. Midden in de tekening loopt de 'Esels-gaesse', waarin de letters G en H staan.¹⁸ Zie legenda. Bij de letter H in de legenda staat dat die steeg uitmondt 'in die oude Worm'. Op de kaart is dat een weggetje dat doodloopt bij de Worm. Iets lager op de kaart lezen we in de weg die naar het stadje loopt 'door die haen naer s'Hertogenrode'. Het is het vervolg van de 'weeg naer den Beckenbergh gaende'. Zie kaartfragment C. De Haen, nu Hahn, is een buurtschap aan de westelijke voet van de burchtheuvel. Er wordt een

Segment D

Segment I

(met hagen) omheinde plek mee bedoeld.¹⁹ Het buurtschap dat hier bedoeld wordt ligt links en rechts/ boven en beneden aan de Rodergracht. Er is hier een veertiental woningen afgebeeld. Helemaal rechts onderaan is de bovenste stadspoort in de omwalling van 's-Hertogenrode getekend. Aan de voet van deze stadspoort staat in de weg de letter P getekend. Daarover lezen we in de legenda dat dit is 'die plaetse, het huys ende die gardens met den voetpaet gaende naer die Aefferden over die steiger liggende op die Worm aldaer...'. In tegenstelling tot de Wormovergang in het verlengde van de onderste stadspoort – die op de kaart met 'steine brugge' wordt aangeduid – is hier sprake van een (houten) steiger. Wat ook opvalt, is dat Aefferden wordt voorafgegaan door een lidwoord. De tekst bij de letter P vervolgt: 'door welcke plaetse het waeter nu gedwongen wordt door die Hartogenroder grachte sijnen aefloop te neemen...' En dat het als gevolg daarvan om grote schade ging, vond zijn oorzaak in "die grotheyt ende tempestuositeyt van 't waeter". De Hartogenroder gracht vond zijn vervolg door de stadspoort en het 'stedeken' om het bij de onderste stadspoort te verlaten. De klacht van het stadsbestuur betrof dus de overlast nu het afstromende regenwater zijn weg dwars door het stadje zocht en de Hartogenroder gracht daardoor 'practicabel' werd (bedoeld wordt impracticabel, LH). Helemaal bovenaan loopt de Rodergracht. Tussen de Rodergracht en de 'weegh opcoomende van s'Hertogenrode naer Aacken' ligt de 'Sandbergh'. Hieronder zien we de schietstang getekend en weer iets lager het woord 'Vogelsrode'. Dittmaier verklaart de naam als "Stelle, wo das Vogelschießen der Schützen stattzufinden pflegt".²⁰ En in Herzogenrath bestond in 1723 zo'n schutterij!

Boven in dit kaartfragment staat 'den hoff Daelem' op de rechter Wormoever vermeld en getekend. Rechts op de tekening zien we de vermelding 'rivier de Worm'. De 'Eijgelshoeveer weeg' loopt van bovenaf door de stadspoort het stadje binnen. Rechts van de weg lezen we het woord 'Bempden'. Vanaf de Eijgelshoeveer stadspoort loopt een oude bedding naar de Worm tot bij de letter K aan dat riviertje. Dwars op deze bedding zien we een waterloop naar beneden getekend die vlak langs de onderste stadspoort loopt en onder de 'weeg voerst at meulen' doorloopt naar de 'steine brugge'. Zowel boven als beneden deze weg liggen 'Bempden'. In de legenda staat m.b.t. de kwestieuze zaak waarvoor de tekening gemaakt is, dat het water van de 'Eselsgaesse' in de oude Worm loopt, Litt. G en H. Vervolgens loopt het blijkens Litt. I en Litt. K in de Worm. Dat betekent dat een oude bedding van de Worm vlak langs het stadje liep en dat een stuk

van die oude bedding op deze tekening nog staat aangegeven. We hebben hiermee dus een verklaring gevonden waarom de stadsmuur daar en niet verderop (in de richting van de huidige Wormbedding) loopt.

Minutius is de omwalling en de bebouwing van het stadje getekend. De drie stadspoorten zijn duidelijk aangegeven in de omwalling en ook het burcht-terrein linksboven binnen de stadswal is goed te herkennen. Een gestippeld getekende balk geeft de borstwering weer. Het centraal gelegen gebouw is het huis 'Einrode' dat op deze tekening voorzien is van een burchttoren. Ook de kerk staat ingetekend.

Wat opvalt is, dat de huidige pastorie deel uitmaakt van de stadswal (naast de Eijgelshover poort). Dat geldt ook voor een gebouw/boerderij links van die stadspoort. Aan de zijde van de Worm en aan de zuidzijde van het stadje zijn in de stadswal torens te herkennen. Binnen de wal tellen we een kleine 40 woningen.

Het 'paet naer die Aefferden' loopt naar wat een steiger over de Worm wordt genoemd. Merk op dat het toponiem Aefferden wordt voorafgegaan door een lidwoord. Erboven staat het woord 'gemeente', waarmee een terrein voor gemeenschappelijk gebruik bedoeld wordt. Aan de overkant van de Worm zijn de kerk van 'Aefferden' en enkele woningen getekend.

Slotbeschouwing

De gedetailleerde analyse van de kaart maakt het mogelijk enkele, zij het voorzichtige, conclusies te trekken. Wat opvalt is de leegte qua bewoning op het plateau tussen de kerk van Kerkrade en het stadje 's-Hertogenrode. Op diverse plaatsen is sprake van tuinen van particulieren, maar van hun behuizing zien we op deze kaart niets. Een inventarisatie van monumentale boerderijen/behuizingen daterend uit de 18de eeuw of vroeger wijst in de richting van bewoning in de perifere streken: Anstelvallei, Kloosterbosch, Locht, Spekholzerheide, Maar en Terwinselen.²¹ Daar kunnen we de kam van het Ansteldal, waar zich ook de kerk bevindt, aan toevoegen. Dit facet van de bewoningsgeschiedenis spoort met wat ook elders valt waar te nemen: de vruchtbare beekdalen genoten de voorkeur. Bospercelen treffen we dan nog steeds aan op het plateau. Daarnaast veel tuinen van de parochie en van particulieren. Kennelijk moest de meer bedrijfsmatige exploitatie van de percelen op het plateau nog op gang komen. Deze vertoont in ieder geval in de loop van de eeuw een duidelijke ontwikkeling: de Ferrariskaart laat een vollere benutting van de gronden zien. De kaart uit 1723 geeft ons een aardig beeld van de infrastructuur en de bewoningssituatie tussen de kerk van Kerkrade en de Worm. Bovendien levert zij naamkundig materiaal dat bijdraagt aan het begrijpen van het verleden.

En tenslotte: Herzogenrath kan een fraaie illustratie van het omwalde stadje toevoegen aan zijn historische prenten!

Opmerkelijk aan de loop van de Worm is dat die blijkbaar aanvankelijk dichter bij het stadje lag. Ze stroomde aan de onderste stadspoort voorbij.

Noten

- 1 ARAB, Kaarten en plannen in handschrift, reeks II nr. 336. Een reproductie in Pfarrarchiv St. Mariä Himmelfahrt Herzogenrath en (nieuwe) scan ook in archief Stichting Fontes Rodenses te Kerkrade.
- 2 Een sterk verkleinde, gedeeltelijke afdruk is te vinden in: Frank Pohle en Louis Augustus, *Roda Pastoralis*, [Aachen 2004], 30.
- 3 Zie M. Gramm en T. Schreiber, *Herzogenrath, ein Stadtprofil* [Herzogenrath 1982], 26.
- 4 Lange tijd was de kasteelvilla Lückerheide het aanzienlijkste gebouw te Chèvremont. Ze lag ter hoogte van de Beukenbosweg.
- 5 Frank Pohle, 'De bouwgeschiedenis van de St. Lambertuskerk', in: *Kerkrade Onderweg* deel XI, [Kerkrade 2007], 82, waar hij Franz Büttgenbach citeert.
- 6 Frank Pohle, o.c. 76.
- 7 Zie het artikel: Lei Heijenrath, 'Over het verband tussen de bewoningsgeschiedenis en het dialect van Kerkrade; Het verloop van de Benrather Linie op Nederlands grondgebied', in: *Veldeke Limburg Jaarboek* 2017 [Roermond 2018], 21-43.
- 8 Frank Pohle, o.c. p. 76.
- 9 Over de gasthuizen van Kloosterrade zie Lei Heijenrath, 'Het Land van Rode: zijn naam, zijn territorium en zijn gebieders', in: *Facetten van de geschiedenis van het Land van Rode* [Heerlen 2017].
- 10 *Annales Rodenses*, zie het jaar 1118 en 1149.
- 11 Zie A. Schrijnemakers, *Codex Nederlands – Limburgse toponiemen* [Geleen 2014], 343. Een 'Driesch' omschrijft H. Dittmaier in *Rheinische Flurnamen* [Bonn 1963] als "Zeitweise beackertes, nun aber für mehrere Jahre unbebautes, brachliegendes, minderwertiges ausgewonnenes Ackerland... als Weide dienend oder zum heuen".
- 12 In de *Annales Rodenses* wordt deze bron al genoemd bij het jaar 1149. Zij voorzag de kloosterbrouwerij van het benodigde water.
- 13 Eselsgasse: "So bezeichnete man früher gerne Pfade neben einer Stadt- oder Burgmauer", Walter Kämmerer, *Geschichtliches Aachen* [Aachen 1967], 26.
- 14 Aan de voet van de burchtheuvel in Herzogenrath ligt nu de Hahnstraße.
- 15 D.P. Blok, *De Franken* [Bussum 1968], 59.
- 16 Zoals bekend mag zijn ontspringt de Geul zuidelijk van Aken nabij Lichtenbusch en stroomt door zuidelijk Zuid-Limburg bij Voulwammes in de Maas.
- 17 H. Hardenberg, 'Naamkundige problemen rond het koningsgoed in de Maasgouw', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde*, 43 [1976], 4-26.
- 18 Het toponiem Eselsgasse is een variant van Eselsweg en -pfad. Dittmaier (p. 66) geeft de volgende verklaring: "Ein von Eseln viel betretener Pfad, bes. Bei Mühlen, auf Bergen, dessen Breite danach bestimmt zu werden pflegt, dass ein Esel mit seinem Sack darauf einherschreiten könne." Gelet op de terreingesteldheid hier zeker van toepassing.
- 19 H. Dittmaier: *Rheinische Flurnamen*, 96/97.
- 20 H. Dittmaier, o.c., 326.
- 21 Zie hiervoor W. Marres en J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, deel V, eerste aflevering [s-Gravenhage 1962].

ROELOF BRAAD

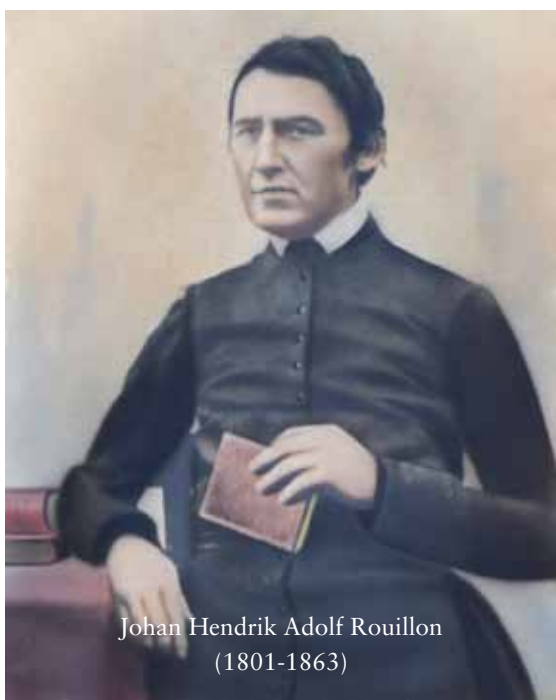
Roelof Braad was tot zijn pensionering in 2016 stadshistoricus van Heerlen en is hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Ooit een bijzondere schenking voor het Heerlense Thermenmuseum

In een van de archiefdepots van Rijkzucht hangen zes geschilderde portretten van Heerlense pastoors/dekens. Het was even zoeken op welke voorwaarden deze bij de Heerlense erfgoedinstelling terecht zijn gekomen. Het blijkt dat het bestuur van de Pancratiusparochie deze in 1977 aan het museum heeft geschonken.¹ Ik kan me vaag herinneren dat die veiligstelling iets te maken had met de verbouwing of renovatie van de pastorie destijds. Of de schenking door het parochiebestuur het fiat had van het bisdom is nog in onderzoek. Merkwaardig is wel dat er (nog) geen verdere schriftelijke stukken over in de archieven zijn teruggevonden. Hieronder geven we zes portretten weer, waarvan één, het tweede portret van Deken Nicolaije, in de pastorie te vinden is.² Aanleiding: we plaatsten in het vorige nummer bij het artikel over deken Brewers

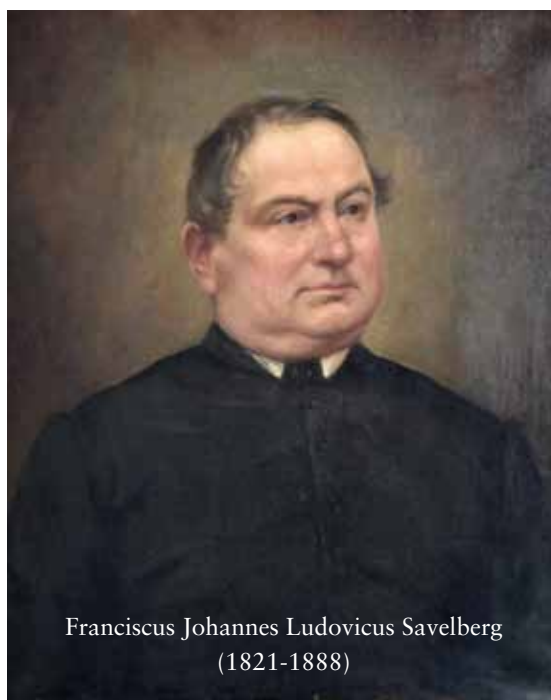
het verkeerde portret.³ Het portret van Brewers hing niet bij de overige schilderijen, waardoor in vergelijking met het bidprentje het meest lijkende portret gefotografeerd was; het bleek later echter tot onze schrik Deken Nicolaije te zijn. In plaats van zijn in het vorige nummer gepubliceerde portret plaatsen we nu de foto van het recentere portret van hem.

Om voortaan dit soort fouten te voorkomen hier de galerij van bekende geschilderde portretten. Er is er nog één, dat van pastoor Dionysius Penners (1792-1803). Het is het oudst bekende portret. Dit is echter in familiebezit. Daarover zijn in *Het Land van Herle* eerder enkele artikelen verschenen.⁴ Of er ooit van de pastoors van voor en na Penners tot 1839 nog portretten zijn geweest is niet bekend.⁵ Na de Tweede Wereldoorlog zijn de pastoors voor zover na te gaan niet meer op doek vastgelegd.

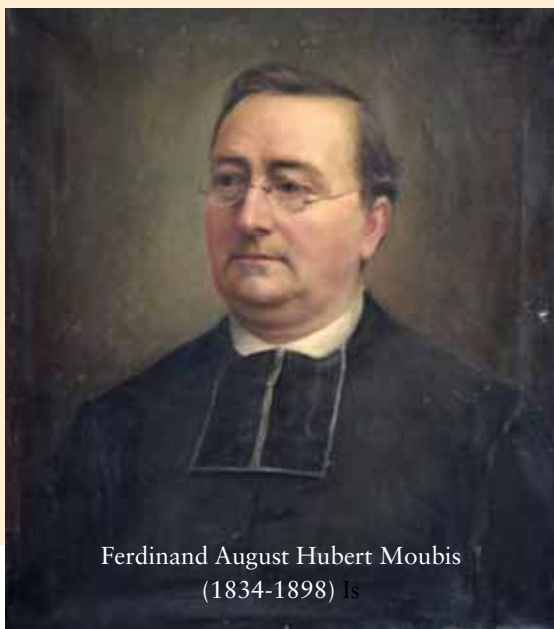
Johan Hendrik Adolf Rouillon
(1801-1863)

Hij is priester gewijd in 1826 en was pastoor van Heerlen van 1839-1863. Na zijn wijding was hij kapelaan in Stein en van 1827-1835 in Heerlen. Van 1835-1839 was hij pastoor in Vaals.

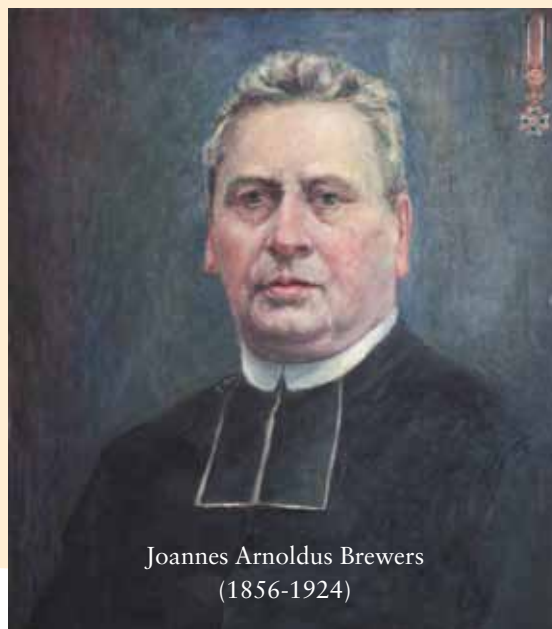
Franciscus Johannes Ludovicus Savelberg
(1821-1888)

Zijn priesterwijding ontving hij in 1844 en was daarna o.a. directeur van het Stadscollege in Venlo en pastoor te Limmel. Hij was in Heerlen pastoor van 1863-1884, van 1884-1888 pastoor-deken.

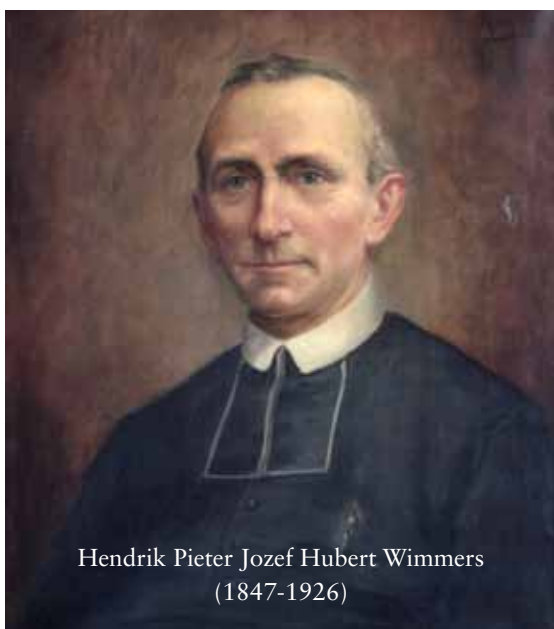
Ferdinand August Hubert Moubis
(1834-1898) Is

Priester gewijd in 1859, was daarna docent aan het Klein Seminarie in Rolduc en later pastoor van Thorn. Hij was pastoor-deken van Heerlen van 1888-1898.

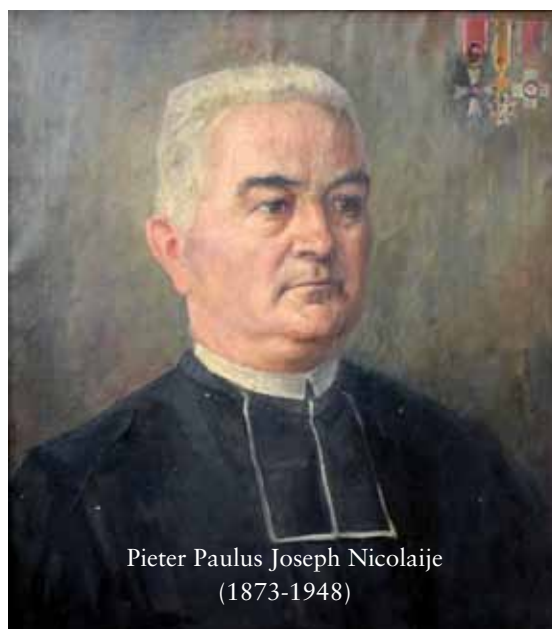
Joannes Arnoldus Brewers
(1856-1924)

Ontving zijn priesterwijding in 1882. Was achtereenvolgens kapelaan in Vijlen en Heerlen (1884-1901) en daarna pastoor in Nieuwenhagen. Hij was vanaf 1906 tot zijn overlijden pastoor-deken van Heerlen.

Hendrik Pieter Jozef Hubert Wimmers
(1847-1926)

Zijn priesterwijding was in 1871. Daarnaast was hij docent te Rolduc (1871-1890), directeur van het parochiaal college te Venlo, van 1897-1899 pastoor te Horn en pastoor deken van Heerlen van 1899 tot zijn emeritaat in 1906.

Pieter Paulus Joseph Nicolaije
(1873-1948)

Is priester gewijd in 1900. Was daarna achtereenvolgens kapelaan te Slenaken, Margraten en Heerlen (daar van 1909-1924), werd daarna pastoor van de parochie Verschijning van de Onbevleete Maagd te Molenberg. Hij was pastoor-deken van Heerlen van 1924 tot zijn emeritaat in 1945.

Noten

- 1 *Jaarverslag Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst* 1977, p. 10. Gemeentearchief en Thermenmuseum waren toen nog één organisatie (tot 1981). De schenking is toen geaccepteerd om te plaatsen in de C-collectie (na-Romeins erfgoed). In die collectie zijn ze blijkbaar niet opgenomen. Ze werden daarom meer gezien als een aanvulling op het aan het Stadsarchief in bewaring gegeven archief van de St. Pancratiusparochie.
- 2 De biografische gegevens van de pastoors zijn grotendeels ontleend aan: P. Peters,

- 'Geestelijke bestuurders van Heerlen', in: *Veertig jaren spoor en mijnen in Zuid-Limburg* [Heerlen 1936], 182-184; J.G.C. Simonis, A.P.J. Jacobs, A.M.P.P. Janssen, *Zielzorgers in Limburg, 1840-2000* [Sittard 2001], 380, 385, 350, 430, 245 en 354. Zie aldaar voor meer gedetailleerde informatie.
- 3 K. Linders, 'Joannes Arnoldus Brewers (1856-1924), deken van Heerlen', in: *MijnStreek* 2 [2017] 4, 25-32.
 - 4 W.A.J. Munier, 'De benoeming van Dionysius Penners tot pastoor van de Sint

- Pancratius in Heerlen in 1792', in: *LvH* 32 [1982], 1-15, 25-36, 53-64.; W.J. Krüll, 'Een portret met verrassingen', in: *LvH* 32 [1982], 85-90; J.T.J. Jamar, 'Nogmaals een portret met verrassingen', in: *LvH* 33 [1983], 1-3.
- 5 Zie voor een lijst van pastoors en dekens: H.M.E. L'Ortije, *Inventaris van de archieven van het dekenaat Heerlen 1836-1965, de St. Pancratiusparochie te Heerlen (1522) 1590-1965 en gedeponeerde archieven* [Heerlen 1988], 19-20.

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Mies Förster (1915-1945)

Verpleegster in oorlogstijd

De rol van vrouwen in het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog was jarenlang onderbelicht. Hun verzet – gewapende overvallen, vervalsen van persoonsbewijzen, hulp aan onderduikers – bleek groter dan gedacht.¹ Een van de verzetsvrouwen die in Heerlen actief was, was Mies Förster.

In 1911 treden Hendrik J. M. Förster uit Voerendaal en Maria A.B.C. Manders uit Eindhoven met elkaar in het huwelijk. Het paar vestigt zich in Helmond. Op 16 november 1915 wordt dochter Maria Anna Clara (roepnaam: Mies) geboren. Omstreeks 1921 telt het gezin Förster zeven kinderen. In 1922 vestigt het gezin zich in Heerlen. Förster senior, kantoorbediende van beroep, werkt als beambte bij mijnbedrijf Oranje Nassau I te Heerlen. Het gezin woont lange(re) tijd in de wijk Molenberg.²

Mies wordt verpleegster.³ Altijd is ze druk in de weer om mensen te helpen.⁴ Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte ze als verpleegkundige bij het Gewestelijk Arbeidsbureau (GAB). Het GAB was in mei 1941 van start gegaan en gevestigd aan de Geleenstraat 37 te Heerlen. Mr. J. Metz was de directeur van het GAB, H. Dassen adjunct-directeur.⁵ Mies was de assistente van de keuringsarts.⁶

In de loop van de Tweede Wereldoorlog ontstond in nazi-Duitsland een groot tekort aan arbeiders voor de oorlogsindustrie omdat het overgrote deel van de Duitse mannelijke bevolking aan het front vocht. Werken in Duitsland werd verplicht gesteld.⁷ In 1943 moesten alle Nederlandse mannen in de leeftijd van 18 tot 35 jaar zich bij de Gewestelijke Arbeidsbureaus melden voor de zogenaamde 'Arbeitseinsatz'. Op deze manier hoopte het nazi-

Mies Förster

regime 170.000 arbeidskrachten uit Nederland te vergaren. De nieuwe maatregel leverde echter maar 54.000 man op. Vervolgens verhoogde Duitsland de leeftijd van 35 naar 40 jaar en werden er en razzia's uitgevoerd om arbeidsontduikers op te pakken.⁸ Arbeiders die in de Duitse oorlogsindustrie te werk werden gesteld, dienden een uitgebreide medische

keuring te ondergaan maar in de praktijk was dit vaak niet het geval.⁹ Veel Nederlandse (jonge)mannen wilden niet voor de nazi's werken. Zij doken onder of zorgden ervoor dat ze vrijstelling kregen.¹⁰ Zo startte Ton Goedmakers senior (1924-1997) in Heerlen een glazenwasserijs, later het schoonmaakbedrijf Hago, om aan verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontkomen.¹¹ Een aantal GAB-keuringsartsen, verpleegsters en administratieve krachten hielpen mee zo'n vrijstelling te regelen. Ze verklaarden dat iemand (ernstig) ziek of thuis onmisbaar was en daarom geen werk in Duitsland kon verrichten.¹² Overigens waren betrekkelijk veel keuringsartsen, vaak particuliere artsen met een eigen praktijk, lid van de NSB. De Duitse bezetter oefende rechtstreeks toezicht uit op de GAB's door middel van 'Fachberater'.¹³ In Heerlen was een zekere heer Seidensticker gevolmachtigde van het *Reichsarbeitsministerium*.¹⁴

Hoeveel Nederlanders er in totaal tijdens de oorlogsjaren naar nazi-Duitsland werden gestuurd om daar te werken in de oorlogsindustrie is niet meer precies vast te stellen. Men schat dat het er een half miljoen zijn.¹⁵ Van deze gedeporteerden kwamen er ongeveer 35.000 om het leven.¹⁶

Een van de vrouwen die met gevaar voor eigen leven tal van (jonge) mannen uit Heerlen en omgeving behoed heeft voor uitzending naar nazi-Duitsland is 'zuster' Mies Förster, koerierster van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) te Heerlen.¹⁷ Als GAB-medewerkster 'paste' Mies op grote schaal medische attesten 'aan'. Ook tekende ze afkeuringsbewijzen en vervalste ze de handtekening van de uit Kerkrade afkomstige dokter Winters. Winters was een NSB'er die vrijwel iedereen die door hem gezien werd goedkeurde voor dwangarbeid in nazi-Duitsland.¹⁸ Na de oorlog werd Winters door een tribunaal te Maastricht veroordeeld tot voorwaardelijke internering met proeftijd.¹⁹ Uiteraard werkte Mies nauw samen met verschillende Heerlense verzetslieden. Ze werkte onder meer samen met Jan Maenen, een katholieke vakbondsman, wonende aan de Benzenraderweg.²⁰ Jongelui die naar Duitsland moesten, vroegen Maenen om raad. Maenen had de beschikking over een middelje dat eczeem opwekt. Een telefoontje met Mies Förster verzekerde de patiënt van afkeuring wegens eczeem, verhaalt Maenen in 1977.²¹

Mies is betrouwbaar en kordaat, zo mogen wij concluderen. Bij het GAB in Heerlen werkten ook minder betrouwbare figuren, waaronder NSB'er H.Th.G. Derryx.²² In opdracht van de beruchte Richard Nitsch van de *Sicherheitsdienst* (SD)

Het Gemeentelijk Arbeidsbureau aan de Geleenstraat anno 1941. Collectie Rijckheyt, Heerlen.

Maastricht informeerde Derryx de *Sicherheitspolizei* (SiPo) over doen en laten van Mies.²³ Zij werd bijtijds van dit verraad op de hoogte gesteld. In 1943 dook ze onder. Haar leven stond op het spel.²⁴ Meijuffrouw M. Duyssens en de heer J. van de Venne, collega's van het GAB-Heerlen, namen haar (verzets)werk over.²⁵ Andere GAB-medewerkers die werkzaam waren in of voor het verzet zijn onder anderen H. Vreuls, H. Dassen, W. Dautzenberg, F. Spreksel, J. van Els en K. Lemaire.²⁶ Vreuls slaagde erin met behulp van valse telegrammen en vervalste papieren studenten die tewerkgesteld waren in Duitsland terug naar Limburg te halen.²⁷ Ook longarts A. Appelman, hoofd van het TBC-consultatiebureau te Heerlen, was actief in het verzet evenals andere medisch specialisten en huisartsen uit Heerlen en omgeving.²⁸ Appelman ondertekende zeker honderd valse TBC-verklaringen.²⁹ Hij wist dat de Duitsers doodsbang waren voor het uitbreken van tuberculose. 'TBC-patiënten' moesten onmiddellijk in quarantaine in een aparte barak achter het ziekenhuis te Heerlen. Geen Duitser die zich daar

durfde te vertonen. Huisartsen leerden hulpvragers hoe bepaalde kwalen en pijnen te simuleren waaronder maagkwalen, rugpijnen, darmontstekingen, nierstenen en suikerziekte.

Op 17 september 1944 werd Heerlen door Amerikaanse soldaten bevrijd. Een half jaar later, op 18 maart 1945, werden veel Zuid-Limburgers opgeschrikt door het bericht van het plotselinge overlijden van de 29-jarige, ongehuwde verpleegkundige Mies Förster, assistente bij de Medische Dienst GAB-Heerlen.³⁰ Volgens sommigen zou zij overleden zijn ten gevolge van haar uiterst stressvolle verzetswerk. Op 21 maart vond haar uitvaart plaats in de parochiekerk O.L. Vrouw van Lourdes

te Molenberg. Daarna volgde haar begrafenis op de gemeentelijke begraafplaats in Heerlen. Tal van mensen bewezen haar de laatste eer.³¹

Op 23 maart 1945 verscheen in *De Nieuwe Mijnstreek* het artikel 'Verpleegster van het Vaderland. In Memoriam: Maria Anna Clara Förster'. Mies was op het Arbeidsbureau te Heerlen 'de zuurdesem die stil en ongemerkt haar reddend werk deed. (...) honderden jongens, die door haar (...) uit handen van de vijand werden gered, zouden moeten kunnen aantreden om schoon over haar te getuigen', lezen wij. Als er een hemel bestaat, is er voor Mies ongetwijfeld een ereplaats.

Noten

- 1 Zie onder andere: Els Kloek, *101 Vrouwen en de oorlog* [Nijmegen 2016].
- 2 RhH, Bevolkingsregister Heerlen 1910-1940, gezinskaart H.J.M. Förster.
- 3 Wellicht heeft ze haar opleiding in het voormalige Sint Joseph-ziekenhuis te Heerlen genoten.
- 4 RhH, 352 Collectie Bidprentjes, Maria Anna Clara Förster.
- 5 *Limburgsch Dagblad*, 9 december 1952.
- 6 Begin 1942 werden bij de Gewestelijke Arbeidsbureaus (keurings)artsen geplaatst. Deze artsen werden vaak door een verpleegster geassisteerd, die al dan niet fulltime werkte.
- 7 Eind maart 1942 benoemde Hitler Fritz Sauckel tot 'Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz'. Sauckel diende ervoor te zorgen dat het arbeiderstekort in Duitsland werd opgelost en wees F. Schmidt als zijn vertegenwoordiger in Nederland aan.
- 8 Zie: <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/de-arbeitseinsatz-dwangarbeider-in-de-duitsee-orlogsindustrie/>.
- 9 Zie: http://publications.niod.knaw.nl/publications/Sijes_arbeidsinzet.pdf.
- 10 Het GAB-Heerlen maakte tijdens de bezetting gebruik van de vrijstelling voor arbeidsinzet die mijnwerkers genoten. Door het GAB-Heerlen zijn ettelijke honderden valse bedrijfspassen uitgereikt.
- 11 Zie: <https://ronalldgoedmakers.wordpress.com/about/>. Hago is de afkorting van de voor- en achternaam van de vader (Harrie) van oprichter Ton Goedmakers sr.
- 12 Zie: <https://www.verzetsmuseum.org/jongeren/april-meistaking/arbeidsinzet>.
- 13 'Fachberater' waren dikwijls overtuigende nationaal-socialisten. Namens de Hauptabteilung Soziale Verwaltung werden zij als toezichthouders op de arbeidsbureaus aangesteld. Uiteindelijk bepaalden zij wie geschikt was voor uitzending naar Duitsland.
- 14 *Limburgs Dagblad*, 28 januari 1964.
- 15 *Limburgs Dagblad*, 4 mei 1985.
- 16 *De Waarheid*, 11 juli 1956.
- 17 Drs. L.E.M.A. van Hommerich, *LO-Limburg*: www.lo-lkp.nl/images/pdf/pdf1_1a/HGGI-H1-323-345.pdf.
- 18 Zie: <https://www.trouw.nl/home/mijn-vader-af1c50c2/>. Via het GAB-Heerlen werd de 23-jarige Leonard Hanssen uit Nieuwenhagen door een NSB-arts goedgekeurd. Seidensticker, de gevolmachtigde van het Reichsarbeitsministerium, ondertekende de verwijfsbrief. Hanssen werd in Bad Cannstadt, in het zuidwesten van Duitsland, als 'ongeschoold arbeider' te werk gesteld. Aldaar moest hij assen in elkaar zetten en aan wielen bevestigen. Hanssen overleefde de oorlog.
- 19 *Limburgsch Dagblad*, 19 december 1947.
- 20 *Limburgs Dagblad*, 14 april 1977. Jan Maenen: <http://www.rijckheyte.nl/cultureel-erfgoed/maenen-jan-tweede-en-eerste-kamerlid>.
- 21 *Limburgs Dagblad*, 14 april 1977.
- 22 Tijdens de oorlog telde het GAB-Heerlen veertig à vijftig medewerkers, waaronder twaalf NSB'ers. Derryx was de gevaarlijkste NSB'er. Hij verraadde meerdere mensen.
- 23 Volgens de *Nederlandsche Staatcourant* van 1 april 1947 is H. Derryx op grond van onderzoek door de Zuiveringscommissie per 1 september 1944 ontslagen als GAB-ambtenaar. Hetzelfde geldt voor zijn collega's R. Engelen en N. Romijn. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front. Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* [Leeuwarden 1994].
- 24 Waar, bij wie en hoelang Mies onderdook is mij niet bekend. Haar onderduikperiode zou wel eens meer dan één jaar hebben geduurd, vermoed ik. Uiteraard ging onderduiken met heel veel stress gepaard bij Mies, verzetslieden, gezins- en familieleden en andere betrokkenen.
- 25 Ibidem.
- 26 Ibidem.
- 27 Jos Hoogeveen, 'Eveneens voor de goede orde.' *Heerlen in oorlogstijd 1940-1944* [Heerlen 1984], 105.
- 28 Bijvoorbeeld de medisch specialisten Van Berckel en Crobach (Heerlen), de huisartsen Bax (Heerlen), Kools (Heerlerheide), Van der Eerden (Schaesberg) en Snijders (Nieuwenhagen). Betrekkelijk veel artsen tonen in de Tweede Wereldoorlog de nodige moed. Openlijk verzetten zij zich tegen de medisch-ethische plannen van de Duitsers. Het merendeel van de 'goede' artsen was lid van verzetsorganisatie 'Medisch Contact'. Karel van Berckel was voorzitter van de Zuid-Limburgse afdeling van 'Medisch Contact' en Willem Bax was lid.
- 29 *Limburgs Dagblad*, 27 april 1977. Fred Cammaert en Marcel Put, *Eindelijk een echte burgemeester. Feiten en fabels over Marcel van Grunsven 1940-1946* [Roermond 2014].
- 30 *Jaarverslag* 1945 van het Gewestelijk Arbeidsbureau Heerlen.
- 31 *Limburgsch Dagblad*, 19 maart 1945. RHCL, 12.130 Registers van de Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Limburg, inv.nr. 2425, overlijdensakte nr. 175: M.A.C. Förster.

AANGESTIPT...

KOOS LINDERS, FRANS GERARDS, DIANE SMEETS-HABETS
EN ROELOF BRAAD

Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg, LXII-2017. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2017

Door: Ad Knotter en Willibrord Rutten (red.). Zwolle/Maastricht 2017. ISBN 9789462582354. 214 pg. Geïll. prijs: € 19,95.

Het jaarboek 2017 van het SHCL bevat, zeker voor de geïnteresseerde lezer uit oostelijk Zuid-Limburg, een aantal belangwekkende bijdragen. Ad Knotter beschrijft de transnationale oorsprong van de Nederlandse mijnwerkersbonden tegen de achtergrond van de grensoverschrijdende arbeidsmarkt in de grensgebieden en de effecten van de territorialisatie van arbeidsmarkten op de oorspronkelijk transnationale oriëntatie van de bonden als een voorbeeld van nationalisering van arbeidersbewegingen in de periode 1907-1926. De Eerste Wereldoorlog gold in deze ontwikkeling als een waterscheiding. Tot 1922 waren de bonden sterk gericht op de

Duitse arbeidersbeweging en maakten daar soms zelfs deel van uit. In 1922 brak de Nederlandse Christelijke Mijnwerkersbond met de Duitse moederorganisatie. Er waren twee belangrijke redenen voor deze ontwikkeling. Nationale arbeidsmarkten moesten beschermd worden tegen ongecontroleerde grensoverschrijdende arbeidsmigratie. Diezelfde markten zouden gereguleerd moeten worden door via de staat georganiseerde of gesteunde werkloosheidsverzekeringen. Bovendien kon aldus een dam opgeworpen worden tegen het socialistische arbeidersinternationalisme.

De bijdrage van Marijn van de Weijer gaat uitvoering in op de problematiek van de herbestemming van de regio die nu Parkstad Limburg heet en met name van het Emmaterrein. Hij beschrijft de ruimtelijke plangeschiedenis van de periode 1965-1997, waarin sprake was van een vrijwel volledige ontmanteling van alle overblijfselen uit het mijnverleden. Steenberg werden parkachtige landschappen, mijnsporen lijnvormige plantsoenen. Dat het vroegere mijndistrict op deze manier 'beroofd en ontheemd' is achtergebleven heeft directe gevolgen gehad voor de socioculturele en sociaaleconomische ontwikkelingen: ontgroening, vergrijzing en beperkingen van de economische slagkracht. In de koers van de saneringsoperatie ging volgens de auteur vrijwel alle aandacht uit naar woningbouw als drager van de operatie. Herbestemming van mijngebouwen als kantoren of fabrieken kwam in het verhaal niet voor, werd integendeel zelfs bestreden. Er moest schoon schip gemaakt worden met het verleden. De bijdrage van Annet Schoot Uiter-

kamp beschrijft de tewerkstelling van politieke gevangenen in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide in de jaren 1945-1946. Op grond van haar onderzoek komt zij tot de conclusie dat de leiders van de mijnwerkersbonden genegen waren collaborateurs aan het kolenfront te gedogen, ofschoon het 'collectieve geheugen' het tegendeel beweert.

Wederom is het jaarboek een interessante bundel met belangrijke bijdragen aan de geschiedschrijving van onze provincie. Aanbevolen. [KL]

Facetten uit de geschiedenis van het Land van Rode

Diverse auteurs, onder redactie van Lei Heijenrath. Eindredactie: Roelof Braad, m.m.v. Anita Quaedackers. [Heerlen 2017]. 276 pp., kleur geïll., ISBN: 978-90-822416-6-2. Prijs: € 24,-.

Een boek met een gortdroge en weinig zeggende titel, maar met zijn uiteenlopende bijdragen zeer verhel-

derend en soms ook meeslepend van aard. Verhelderend bijvoorbeeld waar het de staatkundige ontwikkeling en bestuursinrichting van het oorspronkelijke Land van Rode uit de doeken doet, meeslepend waar het de schrijnende armoede in de 18de eeuw aan de orde stelt, het falende en corrupte rechtssysteem dat veel onschuldige armoedzaaiers als bokkenrijders aan de galg bracht en de onbeschrijflijke kilheid in dezen van rooms-katholieke hoogwaardigheidsbekleders en bestuurders, waaronder met stip de abten van Kloosterrade.

Het boek maakt duidelijk dat in het Land van Rode in de 18de eeuw door de schepenbanken een waar schrikbewind werd uitgeoefend dat in bepaalde opzichten niet onder deed voor de hedendaagse IS-terreur in Syrië.

Het was een behoorlijk groot gebied dat daarvan de dupe was. Het oorspronkelijke Land van Rode was namelijk méér dan alleen 's-Hertogenrade. Dorpen als Rimburch, Vaals-Holset, Bocholtz en een deel van de schepenbank Gulpen-Margraten en Simpelveld hoorden erbij. Later kwamen daar nog Ubach, Vijlen, Welz en Roerdorf bij.

Dat uitgebreide gebied werd in de 18de eeuw ondergedompeld in een niets en niemand ontziende schepenbankterreur. En in zover er al van enige compassie met de verschoppelingen sprake was kwam die voor wat de magistraat betrof in ieder geval niet van katholieke, maar van gereformeerde zijde, namelijk van de luitenant-voogd van Valkenburg, mr. Adriaan Lodewijk Pélérin. Dat wil niet zeggen dat alle rooms-katholieke geestelijken hun kaken stijf op elkaar hielden. De Schaesbergse pastoor J.A. Daniëls deed dat in ieder geval niet. Hij verweet de geestelijkheid onomwonden dat hun interesse bij de verkeerde dingen lag, bij *'onbehoorlijke geldgierigheid en begeerlijkheid naer tijdelijke goederen'*. Om dan nog maar te zwijgen over zijn opmerking over de toegenomen zedenverwilderings waarbij de geestelijkheid zelf het voorbeeld gaf door een onkuis leven. En de Brunssumse pastoor Haghen

sloegde er zelfs in diverse slachtoffers van de galg te redden.

En de abten van Kloosterrade, boden die dan geen tegenwicht? In het geheel niet. Gevoelloze en bijgevolg inhumane potentaten waren het, die abten. Neem bijvoorbeeld Nicolaas Heyendal, een onverbloemde tegenstander van ook maar de geringste vorm van volksinspraak. Franz Wilhelm Rauschaw zette als voorzitter van het Statencollege de schrijnende armoede waaronder zijn volk leed geen enkele keer op de agenda. Joannes Goswinus Fabritius, een man die gesteld was op machtsuitoefening, straalde een mate van kilheid uit die men bij een geestelijke leidsman niet zou verwachten. Johan Jozef Hagen liet zich kennen als een hardvochtig en conservatief politicus, al schijnt hij de enige abt te zijn geweest die zich het lot van de armen nog een beetje aantrok. Toen er echter bij de arme boeren wat te halen viel schrok hij er niet voor terug om in 1764 voor de abdij de aardappeltienden op te eisen. Neen, in Kerkrade mag men met recht trots zijn op het unieke en monumentale gebouwencomplex van Rolduc, maar over de daar verblijvende abten valt weinig verheffends te zeggen.

Na bladzijden lang ondergedompeld te zijn geweest in bijgeloof, onrecht, machtsmisbruik, terreur en onmenselijke praktijken was het lezen van het hoofdstuk *'Van 's-Hertogenrade naar Limbourg sur Vesdre: het tracé van de middeleeuwse Hertogsweg door Zuid-Limburg'* een verademing. In dit hoofdstuk wordt de route van de Hertogsweg door Zuid-Limburg stukje voor stukje blootgelegd. De auteur heeft zich de moeite genomen om dit historische traject te reconstrueren, hier en daar in beeld gebracht met goed herkenbaar fotomateriaal.

Het boek is een product van de Kerkradse Stichting *Fontes Rodenses* die zich als doel heeft gesteld de geschiedenis van het voormalige Land van Rode uit de doeken te doen gebaseerd op de oorspronkelijke bronnen. Dat

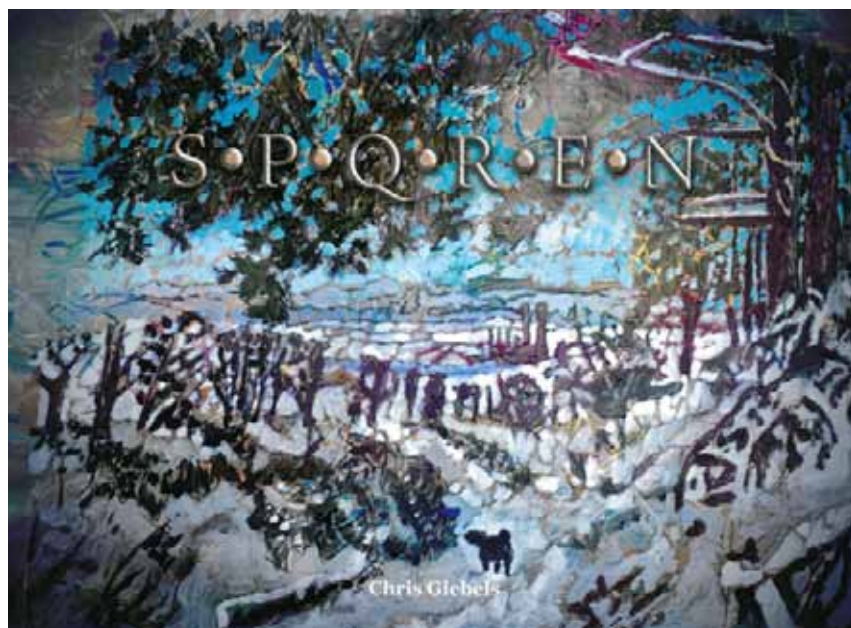
men zich beperkt heeft tot bijdragen met betrekking tot de 18de eeuw komt het boek alleen maar ten goede. Het toegespitste focus op een en dezelfde eeuw versterkt het beeld van een hardvochtige en meedogenloze eeuw. Wie voor een dubbeltje geboren was bleef een dubbeltje. Stijgingskansen op de maatschappelijke ladder waren vrijwel nihil. Geboorte, afkomst, familierelaties, vriendjespolitiek en voorspraak waren alles bepalend. [FG]

Grenzenloos. Waargebeurde verhalen uit een grensregio

Door: M. Jeurissen, J. Gouders, G. Mirtenbaum, B.-J. Vonk, T. Hezemans. Heerlen, 2017. ISBN: 978-90-9030583-7. Geill. 151 p. Prijs: € 25.

De herdenking in 2017 van het feit dat Limburg 150 jaar eerder definitief onderdeel werd van het Koninkrijk der Nederlanden heeft vijf Limburgse tekenaars geïnspireerd tot het maken van dit historisch stripalbum. De tekenaars hebben onderzoek gedaan naar vergeten verhalen over de grens van Limburg en dit vervat in een journalistiek beeldverhaal. Dit journalistieke beeldverhaal is een vertel vorm op basis van tekeningen. Het eerste exemplaar van dit boek werd op 16 november 2017 overhandigd aan gouverneur Theo Bovens. De historisch onderbouwde striptekeningen, 11 in totaal, verhalen over

gebeurtenissen en grensincidenten langs de grenzen van Limburg, met name gedurende beide wereldoorlogen. Iedere tekenaar 'vertelt' zijn verhalen in zijn eigen stijl: de wielerved van Kerkrade/Herzogenrath, het RAF-schietincident in 1978 aan de Nieuwstraat in Kerkrade maar ook het Venlo-incident in 1939 komen aan de orde.

Het is een zeer toegankelijk boek waarbij vergeten verhalen gecombineerd worden met enkele feiten over het grensverloop van Limburg. Mijns inziens is dit boek een laagdrempelige manier om iets meer over de grenzen van Limburg te weten te komen en zeer zeker te gebruiken in het geschiedsonderwijs. [DSH]

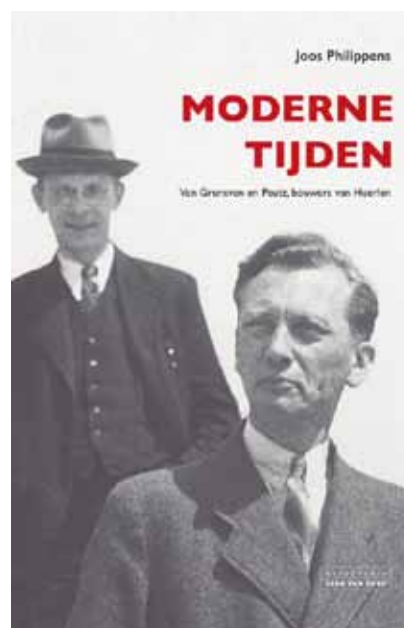
SPQREN, Vertellingen uit de Mijnstreek

Door: Chris Giebels. Boekengilde, 2017. ISBN 978-94-6323-125-1. 208 pg. Geïll. Prijs: € 49,90.

Chris Giebels werd als achtste en jongste kind geboren in een mijnwerkersgezin in de Heerlense wijk Meezenbroek. Na zijn studie geschiedenis in Utrecht werd hij eerst journalist, daarna uitgever bij de Bosatlas en vervolgens mede-oprichter van 'Comenius' en de 'Avicenna Academie voor Leiderschap', twee instituten die zich richten op leiderschapsvorming. In

dit boek met meer dan zestig verhalen en schilderijen, keert hij terug naar zijn 'roots' en blikt hij terug op zijn jeugd, familieleden en buurtgenoten. Hij vertelt over het Meezenbroek van een tijdens de mijnindustrie bruisende stad Heerlen, waar hij met een groot gezin in een klein huis woonde, naar school ging, speelde en ravotte bij de ruïne van kasteel Schaesberg. Ook de geschiedenis van Meezenbroek na de sluiting van de mijnen komt aan de orde. Giebels beschrijft hoe de afbraak van het mijnverleden ook de afbraak betekende van de beroepstrots en mensen verweesd en vervreemd van zichzelf achterliet. Hij overwint met zijn verhalen de weemoed, het onbehagen en de verbittering en brengt een stukje terug van de trots en de vreugde, die ook kenmerkend voor Meezenbroek waren.

De liefde en genegenheid voor Meezenbroek en haar bewoners spatten van de verhalen af. Soms schrijft hij als historicus met wetenschappelijke distantie, maar ook dan zijn de verhalen met grote compassie geschreven. Naast schrijver is Chris Giebels ook een begenadigd schilder en al zijn verhalen gaan vergezeld van prachtige schilderijen. Voor mensen die geïnteresseerd zijn in de recente (mijn) geschiedenis van Oostelijk Zuid-Limburg en vooral van Heerlen en Schaesberg is dit boek een onmisbare bron van inzicht. [KL]

Moderne tijden. Van Grunsven en Peutz, bouwers van Heerlen.

Door: Joos Philippens [Heerlen 2018], 332 blz., ISBN 978-90-79226-44-3 Prijs: € 19,95 (www.leonvandorp.nl/boek/moderne-tijden).

Onlangs gepresenteerd is *Moderne Tijden*. Het is een 'vie romancée' over het leven van burgemeester Marcel van Grunsven en over Frits Peutz. Het boek is gebaseerd op historische feiten over de groei van Heerlen naar een moderne mijnstad door voornamelijk beide actoren. Dat maakt het waard om het boek in het volgende nummer nog eens uitgebreid te beschrijven. Waar wijkt de auteur af van het échte verhaal om het boek spannender te maken? Spannend en boeiend is het boek zeker. Ik las het in één adem uit.

De auteur legt uit waar hij van de echte historische lijn is afgeweken op de website <https://modernetijden.nl/?p=54>.

Die combinatie maakt het boek ook voor historische naslag een bron. Meer dus in het volgende nummer! [RB]

Mini-symposium

Bokkenrijders - Op zoek naar het ware verhaal

zaterdag 26 mei, 13-17 u.

Kasteel Hoensbroek

Klinkertstraat 118, 6433 PB Hoensbroek

Drie voordrachten en discussie:

Jos Meuwissen - Fontys, lerarenopleiding

Een onderzoek naar de maatschappelijke functies van het historisch fenomeen de Bokkenrijders

Roelof Braad - Historisch Goud/Land van Herle

Bokkenrijders in de literatuur

Rombout Nijssen - Rijksarchief Hasselt (B)

Archiefonderzoek naar 'Bokkenrijders' in België

Gratis entree
Aanmelden noodzakelijk

Een vrijwillige bijdrage
wordt op prijs gesteld.

Zie voor uitgebreide informatie en aanmelden:
www.bokkenrijdersonderzoek.eu

Te koop in onze boekenseries!

en meer ...

Zie voor uitgebreide informatie en bestellen:
www.landvanherle.nl/bestellen

Scherp.

Een goede drukker. Met scherpe prijzen. Daar kun je ons op aanspreken. We zijn weliswaar niet altijd de goedkoopste maar onze prijzen zijn beslist redelijk. Helemaal als je onze service meeweegt: daar kunnen de meeste internetdrukkers nog een puntje aan zuigen. Afleveren op meerdere adressen, proefcontrole, voorraadbeheer, kleur-consistentie, papiercollectie ter inzage, deskundig advies, en elk denkbare combinatie van papier, bedrukking en afwerking is mogelijk. Laat ons maar rekenen. We zullen je blij verrassen. Bij Schrijen-Lippertz. Drukkers.

www.schrijen-lippertz.nl

Drukkers.

Schrijen-Lippertz